

ลักษณะโดยทั่วไปของ เนื้อหาแบบเรียนหลวงที่ใช้ในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาสายสามัญ
ในช่วง พ.ศ. 2414 - 2453

บทนี้จะเป็นการศึกษาถึงลักษณะโดยทั่ว ๆ ไปของ เนื้อหาแบบเรียน ตลอดจนลักษณะ
ของหลักสูตรและการจัดวิชาเพื่อทำการเรียนการสอน ในช่วงตั้งแต่ พ.ศ. 2414-2453 เพื่อ
ให้ทราบถึงลักษณะดังกล่าวข้างต้นแต่พอสังเขป โดยในการพิจารณานั้นจะจัดแบ่งออกเป็น
3 ตอน หรือ 3 ช่วงระยะเวลาคือ ช่วง พ.ศ. 2414-2431 ช่วง พ.ศ. 2431-2438 และ
ช่วง พ.ศ. 2438-2453

สำหรับการจัดแบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ช่วงดังกล่าวข้างต้นนั้น จัดแบ่งโดยยึดถือตาม
ความเปลี่ยนแปลงในการจัดการศึกษาในขณะนั้นเป็นสำคัญ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นการจัดแบ่ง
ตามวิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของสิ่งที่น่าจะเรียกได้ว่าเป็นหลักสูตรการเรียนการสอนใน
ช่วง พ.ศ. 2414-2453 นั่นเอง

1. ช่วง พ.ศ. 2414 - 2431

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้ง
โรงเรียนหลวงแห่งแรกขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ในปี พ.ศ. 2414 แล้ว ในปีเดียวกันนั้นเอง
ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาตรีสุนทรโวหาร ขณะเมื่อยังเป็นหลวงสารประเสริฐ
ทำการเรียบเรียงหนังสือขึ้นเพื่อใช้สำหรับเป็นแบบเรียนในโรงเรียนหลวงดังกล่าว แบบเรียน
ดังกล่าวนี้มีอยู่ทั้งหมด 6 เล่มคือ มูลบทบรรพกิจ วาหนิตินิกร อักษรประโยค สังโยคพิธาน
ไวพจน์พิจรรย์ และพิศาลการันต์

แบบเรียนทั้ง 6 เล่มนี้ถือเป็นแบบเรียนหลวงชุดแรกที่ใช้เป็นแบบหัดอ่านสำหรับ
นักเรียนในสมัยนั้น ก่อนหน้านี้นั้นหาได้มีแบบเรียนในลักษณะเป็นทางการและเป็นกิจลักษณะคือ รัฐ

เป็นผู้เข้ามาจัดการโดยตรงไม่ เป็นแต่ว่าใครมีความรู้ มีตำรับตำราอย่างใด ก็สอนและอบรมกันไป ¹

อนึ่ง การศึกษาของไทยในสมัยก่อนจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ สิ่งที่เราเรียกและเข้าใจกันในความหมายของคำว่า หลักสูตรว่าเป็นระเบียบแบบแผนซึ่งกำหนดไว้เป็นแนวทางปฏิบัติในเรื่องการเรียนการสอนและการวัดผลนั้น อาจกล่าวได้ว่าไม่เคยมีมาก่อน จนแม้กระทั่งเมื่อได้ตั้งโรงเรียนหลวงแห่งแรกขึ้นมา สิ่งที่เราเรียกว่าหลักสูตรในความหมายปัจจุบันก็ยังหาไม่อย่างใดก็ดี สิ่งที่น่าจะยึดถือว่าเป็นเสมือนแนวทางหรือหลักสูตรได้น่าจะเป็นแบบเรียนหลวงทั้ง 6 เล่มที่หลวงสารประเสริฐเรียบเรียงขึ้นมูลเกล้าฯ ถวายนี้ ² แบบเรียนชุดนี้ใช้สำหรับสอนทุกระดับในชั้นต้น เพราะยังไม่มี การแบ่งระดับของชั้นเรียน จึงยังคงสอนปะปนกันไป ไม่มี การแบ่งประเภทของผู้เรียนและระดับชั้นของการเรียนแต่อย่างใด

ในช่วงเวลาที่กล่าวถึงจนกระทั่งถึง พ.ศ. 2427 ได้เกิดมีโรงเรียนต่าง ๆ ขึ้นมา มากมาย เช่น โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ โรงเรียนแผนที่ โรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรที่ตั้งขึ้นตามวัดต่าง ๆ ทั้งในกรุงและในเขตหัวเมือง เมื่อเป็นเช่นนี้จึง ย่อมเป็นความจำเป็นอยู่เองที่จะต้องจัดวางระเบียบแบบแผนในการเรียนการสอนและการวัดผลทางการศึกษา โดยในชั้นต้นได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการสอบหนังสือไทย ประโยคต้น ชั้น ซึ่งได้แก่ การสอบแบบเรียนหลวง 6 เล่มดังกล่าว ³

ต่อมาในปี พ.ศ. 2428 ก็ได้จัดให้มีประโยค 2 ชั้น ดังนั้นประโยคต้นที่กำหนดให้สอบแบบเรียนหลวงทั้ง 6 เล่ม จึงกลายเป็นประโยค 1 ไปโดยปริยาย และในปีเดียวกันนี้เอง

¹ รong ศยามานนท์ และคณะ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, (กรุงเทพ, โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), หน้า 36

² กรมวิชาการ, ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา, (กรุงเทพ, กระทรวงศึกษาธิการ, 2513), หน้า 3

³ กรมวิชาการ, ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา, (กรุงเทพ, กระทรวงศึกษาธิการ, 2513), หน้า 4

ได้มีประกาศการ เรียนหนังสือออกบังคับใช้ หลักสูตรที่เราเข้าใจกันในปัจจุบันจึงน่าจะให้แก่ ประกาศการ เรียนหนังสือฉบับนี้

ในประกาศการ เรียนหนังสือ พ.ศ. 2428 นี้ กำหนดให้ประโยค 1 สอบแบบเรียน หลวง 6 เล่ม สำหรับในประโยค 2 นั้น กำหนดสอบ 8 วิชาคือ ลายมือหวัดและบรรจงอย่าง 1 เขียนหนังสือใช้ตัววางวรรคตอนถูกต้องตามใจความไม่ต้องดูแบบอย่าง 1 ทานหนังสือที่คัดผิดจาก ลายมือหวัดอย่าง 1 คัดสำเนาความและย่อความอย่าง 1 แต่งจดหมายอย่าง 1 แต่งแก้ กระตุ้ความร้อยแก้วอย่าง 1 วิชาเลขอย่าง 1 ทำบัญชีอย่าง 1¹

จากที่กล่าวมาจึงอาจสรุปได้ว่า หนังสือแบบเรียนหลวงทั้ง 6 เล่มนี้ ใช้สำหรับสอน ในระดับประโยค 1 เท่านั้น ไม่ปรากฏว่าใช้สอนในระดับประโยค 2 แต่อย่างใด เป็นแต่ว่า เมื่อประโยค 1 เรียนและสอบผ่านแบบเรียนหลวงทั้ง 6 เล่มแล้ว หากอยากจะเรียนต่อก็ทำการ สอบประโยค 2 ซึ่งมีวิชาที่จะต้องทดสอบ 8 วิชาดังกล่าว ก็ถือว่าผ่านประโยค 2 แล้วนั่นเอง

จากการพิจารณาเนื้อหาของแบบเรียนหลวงทั้ง 6 เล่มนั้น พอจะสังเขปเนื้อหาโดย กว้าง ๆ ได้ดังนี้คือ

มูลบทบรรพกิจนั้น มุ่งจะให้ผู้เรียนรู้จักสระและพยัญชนะที่จำเป็น สอนการใช้ไม้มีวน 20 คำ คำเป็น คำตาย การใช้อักษรสูง อักษรกลาง และการใช้ ศ ส และ ษ มีข้อที่ น่าสังเกตในที่นี้ว่า นอกจากจะเป็นความรู้ด้านอักษรวิธีแล้วหนังสือเล่มนี้ยังสอนมาตราซึ่ง ดวง วัต และการนับวัน เดือน ปี ในหนังสือราชการอีกด้วย วาหนิตินิกร ว่าด้วยการใช้อักษรสูง นำอักษรต่ำ และในตอนท้ายเป็นเรื่องของการใช้อักษรกลางนำอักษรต่ำ อักษรประโยค เน้นหนักในเรื่องของการใช้อักษรควบ สันโยคพินาน เป็นการรวบรวมตัวอักษรที่ใช้เป็นตัว สะกดในแม่ กก กค กน และ กบ ไวพจน์พิจารณา ว่าด้วยเรื่องคำพ้องรูปและคำพ้องเสียง และเล่มสุดท้ายคือ พิศาลการันต์ สอนวิธีใช้ตัวการันต์

¹ "ประกาศการ เรียนหนังสือ", อ่างใน รัตนนา ฤชาฤทธิ์ และกฤษณา สินไชย, ความเป็นมาของแบบเรียนไทย, (กรุงเทพ, กรมวิชาการ, 2520), หน้า 18

จากข้างต้น จะเห็นได้ว่าโดยเนื้อหาส่วนใหญ่ของแบบเรียนหลวงทั้ง 6 ฉบับนั้น เป็นเรื่องของอักษรวิธียี่สิบสี่เสียงเป็นส่วนมาก ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า เป็นการมุ่งจะให้ผู้เรียน อ่านออกเขียนได้ มากกว่าที่จะเป็นจุดประสงค์อื่น

ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2430 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีพระบรมราชโองการ ให้ตั้งกรมศึกษาธิการขึ้น และอีก 1 ปีต่อมาก็ได้มีประกาศของกรมศึกษาธิการ ซึ่งมีสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ¹ ทรงดำรงตำแหน่งเป็นอธิบดีกรม ให้ยกเลิกการใช้แบบเรียนหลวง 6 เล่มของหลวงสารประเสริฐ และสมเด็จพระองค์นี้ได้ทรงนิพนธ์แบบเรียนเร็วเล่ม 1, 2 และ 3 ขึ้นมาบังคับใช้เรียนและสอนแทนแบบเรียนหลวง 6 เล่มที่ถูกยกเลิกไป

สำหรับมูลเหตุของการยกเลิกและเปลี่ยนแปลงการใช้แบบเรียนนั้นน่าจะได้แก่ การที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเห็นว่า แบบเรียนหลวงของเดิมทั้ง 6 เล่ม กว่าที่จะเรียนจบกินเวลานานมาก และเนื่องจากว่าบรรดาเด็กนักเรียนจะต้องกลับไปช่วยพ่อแม่ของตนทำนา จึงมีเวลาเรียนจริง ๆ เพียงแค่ 3 เดือน เมื่อกลับมาเรียนใหม่ก็ลืมของเก่าหมด พระองค์จึงให้ทรงคิดแบบเรียนที่จะใช้เรียนใช้สอนกันให้จบภายในระยะเวลา 3 เดือน และจะต้องไม่ยากเหมือนของเดิมที่ใช้อยู่ ซึ่งยากสำหรับเด็กที่เพิ่งจะหัดเรียน โดยแบบเรียนเร็วทั้ง 3 เล่มที่ทรงพระนิพนธ์ขึ้นใหม่นี้ พยายามจะให้ เป็นของที่จำง่ายและที่เด็กเห็นอยู่เสมอ ๆ เช่น ก. ไก่ ข. ไข่ เพื่อช่วยให้จดจำได้เร็วขึ้น เป็นต้น¹

จากความนี้จะเห็นได้ว่า ลักษณะของสภาพความเป็นอยู่และวิถีชีวิตของคนในสังคมขณะนั้นได้รับการสนใจและนำมาผนวกประกอบการพิจารณาในการจะกำหนดหลักสูตร ตลอดจนเนื้อหาแบบเรียนด้วยอีกทางหนึ่ง เพราะจากการคำนึงถึงสภาพการณ์ของการดำรงชีพและภาระในชีวิตประจำวันของเด็กผู้เรียน ได้ส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงแบบเรียนและเนื้อหาแบบเรียน จากชุดมูลบทบรรพกิจ มาเป็นแบบเรียนเร็ว 3 เล่ม ซึ่งมีความง่ายและความยาวของเนื้อหา สอดคล้องกับสติปัญญาและช่วงเวลาว่างของผู้เรียน ซึ่งมีอยู่เพียงแค่ 3 เดือน ดังกล่าวมาแล้ว

¹ โปรดดูรายละเอียดใน พูนพิศมัย ดิศกุล, "สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ", วารสารจันทร์เกษม 46, (พฤษภาคม-มิถุนายน 2505) หน้า 9-10

แบบเรียนเร็วทั้ง 3 เล่มของกรมพระยาคำรงราชานุภาพนี้ ยังคงกำหนดให้ใช้เรียนใช้สอนกันในระดับประโยค 1 อยู่ และในส่วนของประโยค 2 นั้นก็ยังคงไว้เหมือนเดิม ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลง¹

ในด้านของเนื้อหาของแบบเรียนเร็วทั้ง 3 ฉบับนั้น พิจารณาแล้วเนื้อหาโดยส่วนใหญ่ยังคงเน้นหนักไปในด้านการเสนอความรู้ทางด้านไวยากรณ์ และอักษรวิธีทางภาษาไทยอยู่ เพียงแต่ว่ามีเนื้อหาที่ง่ายและเป็นที่ยึดใจผู้เรียนคือ เด็กมากกว่าแบบเรียนชุดเดิม ทั้งนี้เพราะเป็นเรื่องที่เด็ก ๆ ได้พบได้เห็นอยู่เสมอ ๆ นอกจากนั้นยังได้มีบทสอนอ่านแทรกอยู่ระหว่างบทเรียนในรูปลักษณะของการผูกเรื่องขึ้น และมีตัวละครเป็นเด็ก ๆ ปรนอยู่ด้วย

ในบทสอนอ่านดังกล่าวนั้น จะเน้นเรื่องการให้ความเคารพและความเชื่อฟังยำเกรงต่อพ่อแม่และผู้ใหญ่ เป็นสำคัญ เป็นต้นว่า สอนให้แสดงกิริยามารยาทที่สุภาพอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ ไม่ล้อเลียนผู้ใหญ่ ไม่ซุกซน และอยู่ในโอวาทคำสอนของพ่อแม่ เป็นต้น ลักษณะเช่นนี้จะพบเห็นได้ในแบบเรียนเร็วเล่ม 1 ตัวอย่างเช่นใน "สอนอ่านบทที่ 32" ความว่า

"หนูหล่อพ่อเขาพาไปคูหมีที่นาตาหมอลอ ตาหมอลอแก่ก็เล่าให้รู้ว่าหมีแก่... หนูหล่อไม่เชื่อแก เอาไม้เข้าไปแหงหมี หมีคุโผมา หนูหล่อหนีหมีมาปะทะไม้ ขาหะหะไป.....พ่อเขาก็ว่าแกหนูหล่อให้รู้ตัวว่า "พื้นที่เสื่ออยู่ หมีอยู่อย่าให้เข้าไป ขาหะเท่านั้นพอทหายได้ ถ้าไม้คำที่ตา หรือหู ก็จะไม่เสียตาเสียหู....." หนูหล่อ, พ่อว่า, ก็เข้าใจว่า พ่อจะให้ตัวดี, ที่นี้ที่ไหนมีหมีคูหรือมีเสื่อ หมาคุ งูคุ หนูหล่อก็ไม่เข้าไป หนูหล่อจำคำพ่อไว้ได้"²

หรือใน "สอนอ่านบทที่ 58" ความว่า

¹ กรมวิชาการ, ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา, (กรุงเทพ, กระทรวงศึกษาธิการ, 2513), หน้า 60

² กรมศึกษาธิการ, แบบเรียนเร็วเล่ม 1, (กรุงเทพ, โรงพิมพ์อักษรนิติ, รศ. 126 (พ.ศ. 2450)), หน้า 34-36

".....หุ่ยมาวันหนึ่ง คาหม่องหลังโงงไปทางหน้าโรงหุ่ยหนึ่ง หุ่ยเหล็ง แลดูแต่ไกล.....จึงวิ่งไปทำหลังโงงโห้ร้อง ทำท่าต่าง ๆ คาหม่อง หลังโงงแกก็ว่าล้อแก, แกเคื่องหุ่ยหนึ่ง หุ่ยเหล็งหย่างยั้ง. แกคว่าแขนง ไม้ไผ่ได้, แกก็ไล่ตี หุ่ยหนึ่ง หุ่ยเหล็งร้องไห้, และคาหม่องก็สั่งว่า "ที่นี้^{นี้} ค่อไป, ถ้าปะผู้ใหญ่มา, ให้ไหวและอย่าทำท่าล้อผู้ใหญ่อย่างนี้. ถ้าล้อเขา ๆ จะตีเจ้ายิ่งกว่าที่ชาตินี้. เจ้าจงจำไว้ละ". หุ่ยหนึ่ง หุ่ยเหล็งก็ว่า "ที่นี้^{นี้} จะไม่ล้อผู้ใหญ่อไปละ".¹

นอกจากบทสอนอ่านแล้ว บางครั้งอาจจะเป็นการยกตัวอย่างคำหรือตัวอย่างประโยค หรือ วลี มาแสดงให้เห็นและให้อ่านด้วย โดยเฉพาะในแบบเรียนเร็วเล่ม 2 จะพบลักษณะ เช่นนี้บ่อยมากมา

ข้อที่น่าสนใจเกิดสำหรับตัวอย่าง คำ วลี หรือประโยคต่าง ๆ เหล่านี้ก็คือ จะมีคำราชาศัพท์ และภาษาทางราชการ แทรกปะปนอยู่เสมอ ๆ ตลอดทั้งเล่ม เช่นคำว่า เสด็จ กราบทูล ทรงทราบ ถวายดอกไม้ ทรงบรรทม ฯลฯ เป็นต้น

กล่าวโดยสรุปแล้ว การศึกษาของชาติในช่วงนี้ เป็นการศึกษาที่เน้นหนักการปลูกฝังความรู้ทางด้านอักษรวิธีของภาษาไทย และวิชาเลขเสียเป็นส่วนใหญ่ ดังจะเห็นได้จากการกำหนดให้เรียนประโยค 1 และการสอบในประโยค 2 ดังกล่าวมาแล้ว ล้วนแล้วแต่เป็นวิชาที่หนักไปทางภาษาไทยและเลขหรือคำนวณวิธีเบื้องต้นแทบทั้งสิ้น เนื้อหาและวิชาอื่น ๆ นอกเหนือจากนี้ยังไม่ปรากฏให้เห็นในช่วงนี้เลย

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าเนื้อหาแบบเรียนในช่วง พ.ศ. 2414-2431 นี้จะไม่ได้แสดงออก หรือสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของการปลูกฝังการหล่อหลอมกลมเกลียวทางการเมืองให้กับผู้เรียนอย่างเด่นชัดและอย่างตรงไปตรงมาก็ตาม แต่อย่างน้อยที่สุดการศึกษาในชาติช่วงเวลา^{นี้}ก็ยังมีส่วนนำสิ่ง เกิดและควรจะนำมาพิจารณาไว้ ณ ที่นี้^{นี้}อย่างน้อย 3 ประการคือ

1 กรมศึกษาธิการ แบบเรียนเร็ว เล่ม 1, หน้า 63-64

ในประการแรกทีเดียวนั้น จะเห็นได้ว่าการจัดการศึกษาในชาติ ช่วงเวลานี้ยังเป็น "ของใหม่" ทั้งในด้านของ "ผู้ให้" และ "ผู้รับ" อันทำให้แก่นของการจัดการศึกษามีลักษณะของการขาดความต่อเนื่องที่เป็นระบบ และขาดมาตรฐานอันหนึ่งอันเดียวกัน นอกจากนั้นลักษณะของหลักสูตรและเนื้อหาแบบเรียนในช่วงนี้ยังขาดความเหมาะสมสอดคล้องกับลักษณะสติปัญญาของผู้เรียนและวิถีการดำรงชีวิตของผู้เรียนอีกด้วย อย่างไรก็ตาม รัฐบาล หรือ "ผู้ให้" ก็สามารถตระหนักถึงจุดอ่อนข้อนี้ และได้พยายามแก้ไขข้อบกพร่องดังกล่าวนี้ด้วย ดังจะเห็นได้จากการเปลี่ยนตัวแบบเรียนจากชุดมูลบทบรรพกิจเดิมมาเป็นแบบเรียนเรวี่ใหม่ 3 เล่ม ของกรมพระยาคำรงราชาภาพ ดังกล่าวมาแล้วในตอนต้น

นอกเหนือจากนั้นแล้วยังพบอีกว่า การให้ความสนใจต่อการศึกษาระบบใหม่ของชาติ ขณะนั้นในหมู่ประชาชนยังไม่ค่อยมีมากเท่าที่ควร เพราะในแง่หนึ่งนั้น การศึกษาในยุคแรกนี้จำกัดอยู่แต่เฉพาะในหมู่บรรดาลูกหลานขุนนางและบรรดาเชื้อพระวงศ์เท่านั้น และแม้ว่าการศึกษายกขยายออกสู่ประชาชนโดยทั่วไปเมื่อปี พ.ศ. 2427 โดยการตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรแห่งแรกขึ้นในวัดมหารธรรมารามก็ตาม ความสนใจของประชาชนโดยทั่วไปก็ยังคงน้อยอยู่ดี นอกจากนั้นยังมีการเข้าใจผิดกันในหมู่ประชาชนโดยทั่วไปว่า หากส่งลูกหลานของตนเข้าโรงเรียนแล้ว เด็กเหล่านั้นจะถูกเกณฑ์ไปเป็นทหาร จึงไม่มีใครจะมีใครยอมส่งลูกของตนเข้าไปเล่าเรียน เหตุการณ์เช่นนี้น่าจะมีนัยสำคัญอยู่พอสมควรต่อบรรดาผู้นำรัฐในขณะนั้น เพราะได้ปรากฏว่า ทางรัฐบาลได้ออกประกาศเพื่อทำการชี้แจงให้ราษฎรโดยทั่วไปได้รับทราบถึงข้อเท็จจริงดังกล่าวนี้ ดังความตอนหนึ่งของ "ประกาศตั้งโรงเรียน" ซึ่งออกประกาศในปี พ.ศ. 2429 (หลังจากตั้งโรงเรียนหลวงแห่งแรกสำหรับราษฎรโดยทั่วไปได้ 2 ปี) ความว่า

".....บัดนี้ทรงทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า ราษฎรตื่นแล้วฤกว่า ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนนั้น พระราชประสงค์จะเก็บเด็กนักเรียนเป็นทหาร ผู้ที่ประสงค์จะส่งบุตรหลานเข้ามาเล่าเรียนหนังสือก็มักจะพากันหวาดหวั่น ครั้นคร่ำว่าบุตรหลานจะต้องเป็นทหารเป็นอันมาก ที่พูดเล่าฤว่าอย่างนี้เป็นจริงหรือไม่จริง ห้ามอย่าให้ผู้ใดพลอยตื่นตื่นเชื่อฟังคำเล่าฤว่านี้เป็นอันขาด คนที่ควรจะชักเป็นทหาร ก็มีอยู่พวกหนึ่งต่างหาก ไม่ต้องตั้งโรงเรียนเกลี้ยกล่อมเด็กมาเป็นทหารเลย อนึ่ง เด็กทั้งปวงนี้ก็แต่ล้วนเป็นบุตรหลานไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินทั้งสิ้นด้วยกัน ถ้าจะเก็บเอามาเป็นทหารเสียตรง ๆ นั้นไม่ได้หรือจะต้องตั้งโรงเรียนเกลี้ยกล่อมให้ลำบาก และเปลืองพระราชทรัพย์ด้วยเหตุใด....."

ถ้อยคำของคนเช่นนั้น ใคร ๆ ไม่ควรเชื่อเอาเป็นประมาท ถ้าใครมีบุตรหลานอยากจะให้ได้เล่าเรียน ให้มีวิชาความรู้สำหรับตัวก็ส่งเข้ามาเรียน ในโรงเรียนที่ใกล้เคียงเขตรบ้านที่อยู่นั้นเถิด อย่าคิดทวาดหัวครั้นคร้ามด้วยข้อที่บุตรหลานจะต้องคิดเป็นทหารนั่นเลย...." ¹

จากความในประกาศที่ยกมานี้จะเห็นได้ว่า ราษฎรโดยทั่วไปนั้นยังไม่ได้ให้ความสำคัญกับการศึกษาในขณะนั้น หากแม้จะให้ความสำคัญและความสนใจก็คงจะมีอยู่น้อยเต็มที สาเหตุหนึ่งก็เพราะเข้าใจผิดในวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นดังความในประกาศนั้นนั่นเอง

ประการที่สอง แม้ว่าแบบเรียนในช่วงนี้จะไม่พบลักษณะของการกล่อมเกลாதองการ เมืองโดยตรงในเนื้อหาของแบบเรียนขณะนั้นก็ตาม แต่คงได้กล่าวมาแล้วว่า ลักษณะการเรียนการสอนและเนื้อหาของแบบเรียนโดยเฉพาะแบบเรียนภาษาไทยนั้น เน้นการสอน "คุณธรรมพื้นฐาน" อันได้แก่ความเคารพยำเกรงและเชื่อฟังคำสั่งสอนของ พ่อ-แม่ ตลอดจนผู้ใหญ่ที่มีความอาวุโสของสังคมขณะนั้นให้กับเด็กผู้เรียน ลักษณะเช่นนี้มีปรากฏอยู่ในเนื้อหาแบบเรียนในช่วงแรกนี้ โดยเฉพาะในแบบเรียนเร็วทั้ง 3 เล่มดังกล่าวนี้

คุณธรรมพื้นฐานทางสังคม อันได้แก่ การให้ความเคารพ ยำเกรง การยอมรับและเชื่อฟังต่อผู้ที่มีอาวุโสและสถานภาพทางสังคมสูงกว่าตนเองนี้ นับเป็นองค์ประกอบอันสำคัญของสังคมทุกสังคม ที่จะต้องมีอยู่และรักษาให้ดำรงเอาไว้ เพื่อประดับประดาและจรรโลงไว้ซึ่งความผูกพันและพันธะระหว่างกันในหน่วยย่อยที่สุดของสังคมนั้น ๆ

คุณธรรมพื้นฐานดังกล่าวนี้จะมีผลหรือส่งผลโยงโยไปถึงการยอมรับ ยำเกรง และให้ความเชื่อฟังต่อ อำนาจอรัฐและผู้ใช้อำนาจอรัฐในที่สุด เมื่อเด็กเหล่านี้เติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ในสังคม

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า การศึกษาอบรมที่รัฐให้กับคนในชาติในช่วงเวลานี้ จึงเป็นลักษณะของกระบวนการปลูกฝังความรู้ทางการศึกษาและเป็นกระบวนการอบรมมโนสัทธิทางสังคม (Socialization Process) ควบคู่กันไป

¹ กรมศึกษาธิการ, สำเนากระแสพระบรมราชโองการ, พระราชบัญญัติ, พระราชดำรัส, พระราชหัตถเลขา, และประกาศการศึกษา, (กรุงเทพ, โรงพิมพ์วรรณคดีเจริญผล, รศ. 120 (พ.ศ. 2444)), หน้า 22-24

ในประการสุดท้าย คงได้กล่าวมาแล้วว่า การอบรมกล่อมเกล่าโดยใช้การศึกษาเป็นสื่อในช่วงแรกคือ พ.ศ. 2414-2431 นี้ กล่าวโดยสรุปแล้วจะเน้นให้ผู้รับหรือผู้เรียนอ่านออกเขียนได้เป็นจุดหลัก ลักษณะเช่นนี้นับว่าสอดคล้องกับลักษณะของการ "เริ่มต้น" เป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะเหตุว่า การจะปลูกฝังหรืออบรมกล่อมเกล่าหรือ ฉักบ่อนสิ่งใด ๆ ก็ตามให้กับผู้เรียนโดยใช้ "การศึกษา" ซึ่งได้แก่แบบเรียนเป็นสื่อ นั้น ย่อมไม่อาจจะบรรลุเป้าประสงค์ได้หากว่าผู้รับหรือผู้เรียนไม่สามารถที่จะมีเครื่องมือเพื่อจะรับเอาสิ่งเหล่านั้นได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือผู้เรียนจะไม่สามารถรับเอาสิ่งที่อยู่ในแบบเรียนได้เลย หากว่าผู้เรียนยังไม่สามารถ "อ่าน" สิ่งที่อยู่ในแบบเรียนนั้น ๆ ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงน่าจะเป็นการสอดคล้องกันในแง่ของการเริ่มต้นปลูกฝังการ "อ่านออก-เขียนได้" ให้กับผู้เรียนเป็นจุดหลัก ในการจัดการศึกษาช่วงแรกของชาติ (พ.ศ. 2414-2431) ในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ และนี่ก็คือการวางรากฐานขั้นต้นของการเตรียม "พลเมืองดี" ของชาติต่อไป

2. ช่วง พ.ศ. 2431-2438

ในช่วงนี้นับว่ามีการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างมาก ในเรื่องการจัดการศึกษาของชาติ กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2435 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง กรมศึกษาธิการเดิมขึ้นเป็นกระทรวง เรียกว่า กระทรวงธรรมการแล้ว ในอีก 3 ปีต่อมาคือ พ.ศ. 2438 ก็ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติการสอบวิชา พ.ศ. 2438 ขึ้น

พระราชบัญญัติการสอบ พ.ศ. 2438 นี้ เป็นผลให้มีการจัดแบ่งระดับการศึกษาออกเป็น 3 ตอนเรียกว่า ประโยค 1 ประโยค 2 และประโยค 3 นั่นคือ ได้เพิ่มเติมประโยค 3 เข้ามาใหม่ จากของเดิมที่มีอยู่เพียง 2 ประโยค

ในประโยค 1 ประโยค 2 นั้นจัดแบ่งออกเป็นประโยคละ 3 ชั้น แต่ในประโยค 3 นั้นได้จัดแบ่งออกเป็น 4 ชั้น ¹

¹ กรมวิชาการ, ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา, หน้า 8

อนึ่ง การเปลี่ยนแปลงในช่วงนี้จะเป็นการเปลี่ยนแปลงแต่เพียงการจัดแบ่งตอนเป็น
 ประโยค และการจัดแบ่งแต่ละประโยคออกเป็นลำดับชั้นอย่างเดียวกันก็หาไม่ การเปลี่ยนแปลงตาม
 พระราชบัญญัติการสอบ พ.ศ. 2438 นี้ยังเป็นการเปลี่ยนแปลงในการบรรจุและเพิ่มเติมวิชา
 ใหม่ ๆ ลงไปอีกมากมายซึ่งไม่เคยมีมาก่อนหน้านั้น กล่าวให้ง่ายขึ้นก็คือ นอกจากวิชาภาษาไทย
 และเลขวิธีซึ่งมีมาอยู่แต่เดิมนั้นยังได้เพิ่มเติมวิชา ภาษาต่างประเทศ ซึ่งได้แก่วิชาภาษาอังกฤษ
 ภาษาบาลี ภาษามลายู เพิ่มเติมวิชาภูมิศาสตร์ ซึ่งได้แก่ภูมิศาสตร์ฟิสิกส์ ภูมิศาสตร์สยามและ
 เมืองใกล้เคียง การเขียนแผนที่ภูมิศาสตร์ทางการค้าขาย และภูมิศาสตร์ที่ว่าด้วยอากาศของโลก
 อย่างสูง ซึ่งกล่าวถึง เหตุของฤดู น้ำขึ้นน้ำลง สายน้ำและมหาสมุทร เป็นต้น เพิ่มเติมวิชา
 ศาสตร์ (ซึ่งก็คือวิชาวิทยาศาสตร์ในปัจจุบัน) ซึ่งว่าด้วยเรื่องสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติของโลก
 เช่น ฝนตกฟ้าร้อง เรื่องของพืช และสัตว์ ตลอดจนถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องด้วยวิชา ฟิสิกส์ ลอจิก
 มีแคนิกส์ และฟิสิกส์ เป็นต้น นอกจากนั้นยังได้เพิ่มเติมวิชา พีชคณิต วิชาโคมาตร และเรขาคณิต
 เข้ามาอีกด้วย ¹

อย่างไรก็ตาม วิชาใหม่ ๆ ดังกล่าวข้างต้นที่มีการเพิ่มเติมเข้ามาในช่วงเวลาที่กล่าว
 ถึงนั้น ยังคงจำกัดอยู่ในเฉพาะสำหรับประโยค 3 เพียงประโยคเดียวเท่านั้น ในประโยค 1
 และประโยค 2 หาได้มีการเรียนการสอนในวิชาเหล่านี้ไม่ คงมีแต่วิชาภาษาไทย และเลขคณิต
 เบื้องต้นเป็นสำคัญอยู่คงเดิม

ในส่วนของวิชาภาษาไทยนั้น แม้ว่าจะมีการกำหนดให้อ่านแบบเรียนเร็วทั้ง 3 เล่ม
 อยู่เหมือนเดิมในประโยค 1 และประโยค 2 แต่ในช่วงนี้ได้มีการเพิ่มเติมหนังสืออ่านเพิ่มขึ้น
 จากเดิมคือ ในประโยค 1 ชั้น 1 และประโยค 1 ชั้น 2 มีการกำหนดให้อ่านแบบสอนอ่านเล่ม 1
 และแบบสอนอ่านเล่ม 2 ควบคู่กันไปด้วย

ข้อที่น่าสังเกตสำหรับวิชาภาษาไทยในช่วงนี้ก็คือ ได้มีการกำหนดให้อ่านหนังสือ
 พงศาวดาร เอาไว้ในหลักสูตรวิชาภาษาไทยด้วย กล่าวคือ ในประโยค 1 ชั้น 3 กำหนดให้อ่าน
 พงศาวดารฉบับย่อ (ตอนกรุงเก่า) ประโยค 2 ชั้น 1 กำหนดให้อ่านพระราชพงศาวดารราชวงศ์

¹ โปรครุรายละเอียดใน รอง ศยามานนท์ และคณะ, ประวัติกระทรวงศึกษา
 ธิการ, หน้า 108-113

ปัจจุบันนี้ ประโยค 2 ชั้น 2 อ่านพระราชพงศาวดารพิสดาร เล่ม 1 ประโยค 2 ชั้น 3 อ่านพระราชพงศาวดารพิสดาร เล่ม 2 เป็นต้น ที่น่าสังเกตก็เพราะเหตุว่า วิชาพงศาวดาร (น่าจะเทียบได้กับวิชาประวัติศาสตร์) นี้ น่าจะแยกออกจากวิชาภาษาไทย แต่กลับนำมาเป็นแบบหัดอ่านเสริมในวิชาภาษาไทย แต่อย่างไรก็ดี ในที่สุดวิชาพงศาวดารนี้ ต่อมาก็ได้แยกออกจากวิชาภาษาไทยอย่างเด็ดขาด และนำไปเปิดเป็นอีกวิชาหนึ่งโดยร่วมกับวิชาภูมิศาสตร์ เรียกว่า วิชาภูมิศาสตร์และพงศาวดาร ในปี พ.ศ. 2445 ¹

ในส่วนของเนื้อหาในแบบเรียนเร็วทั้ง 3 เล่มนั้น ไล่กล่าวถึงแล้วในตอนต้น จะไม่ขอกล่าวซ้ำอีก สำหรับเนื้อหาของแบบสอนอ่านเล่ม 1 และ 2 นั้น พิจารณาดูแล้วปรากฏว่า ในแบบสอนอ่านเล่ม 1 เรื่องนกกกระจอกนั้นเป็นลักษณะของการเสนอเรื่องง่าย ๆ ที่เด็กพบเห็นอยู่เป็นประจำเสมอ ๆ และเลือกใช้เฉพาะแต่คำง่าย ๆ นอกจากนั้นยังเป็นการอธิบายถึงอาการต่าง ๆ ของสิ่งซึ่งเด็กจะพบเห็นได้เสมอ ๆ เช่น นกกกระจอก นกแก้ว ไก่ เป็ด หนู แมว หมา ตั๊กแตน ผีเสื้อ ถนน แม่น้ำ ลำคลอง ต้นไม้ เหล็ก นาฬิกา ฯลฯ เป็นต้น เหมือนดังปรากฏอยู่ในส่วน "แจ้งความสำหรับอาจารย์" ในหนังสือสอนอ่านเล่ม 1 นี้ว่า

".....ที่เลือกเอาแต่ด้วยสัตว์และสิ่งของที่เด็กได้พบปะอยู่เสมอ นั้น เพราะจะทำให้เป็นเรื่องที่เด็กเข้าใจได้โดยง่าย เพราะถึงอ่านเรื่องใดก็จะสังเกตได้ว่า "ว่าถึงสิ่งนั้น ๆ ที่เรารู้จักอยู่" ดังนี้....เด็กจะได้รู้ว่าของสิ่งนั้นธรรมดาของมันอย่างนั้น ๆ เป็นประโยชน์หรือไม่เป็นประโยชน์อย่างนั้น ๆ คิดตัวไป ภายหน้าประการหนึ่ง นิไสยความคิดค้น ที่จะรู้ธรรมดาและความจริงของสิ่งอื่น ๆ จะคิดตัวไปภายหน้าได้ด้วยอีกประการหนึ่ง หนังสือสอนอ่านเล่มนี้เรียบเรียงขึ้นโดยมีความประสงค์ตั้งชี้แจงมานี้....." ²

ในส่วนของแบบสอนอ่านเล่ม 2 นั้นก็ไม่แตกต่างไปจากแบบสอนอ่านเล่ม 1 กล่าวคือเป็นการนำเสนอในสิ่งซึ่งมีอยู่ และเป็นอยู่ในขณะนั้น เพื่อให้เด็กได้รับรู้และเข้าใจได้ง่ายและรวดเร็ว เช่น เรื่องข้าวที่เรากิน หันส้ม หันมะม่วง นาฬิกา วัน เดือน ปี การซื้อขาย สตางค์

¹ กรมวิชาการ, ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา, หน้า 23

² กรมศึกษาธิการ, หนังสือสอนอ่านเล่ม 1 เรื่องนกกกระจอก, (กรุงเทพ, โรงพิมพ์อักษรนิติ, รศ. 120 (พ.ศ. 2444)), หน้า ก-ค

และเงิน พ่อ แม่ พี่ น้อง ลุง ป้า น้า อา ฯลฯ ซึ่งเป็นการอธิบายความสัมพันธ์ของหน่วยย่อยในสังคม ตลอดจนปลูกฝังให้เด็กยึดถือและปฏิบัติที่ปฏิบัติชอบต่อ ญาติพี่น้องของตน เป็นต้น

ข้อที่น่าสนใจ เกิดในทันทีคือ ลักษณะของเนื้อหาแบบเรียนในแบบสอนอ่านเล่ม 2 ดังกล่าวนั้น ได้มีเนื้อหาส่วนหนึ่งสอนให้เด็กนักเรียนรับรู้ถึงเรื่องของ เงินตรา และการค้าขายปะปนอยู่ด้วย ลักษณะเช่นว่านั้นนับว่าเป็นการปลูกฝังความรู้ ความเข้าใจในกิจกรรมทางสังคมขณะนั้นให้กับผู้เรียนอีกทางหนึ่ง กิจกรรมดังว่านี้ได้แก่กิจกรรมทางด้านการซื้อและการขาย โดยบรรดาสมาชิกในสังคมกระทำร่วมกัน และต่อกันและกัน ทั้งนี้โดยผ่านสิ่งที่ เป็นเสมือนตัวกลางในกิจกรรมนั้น ๆ คือ เงินตรา

ในด้านของเงินตรานั้น แม้ว่าจะได้มีการผลิตเหรียญกษาปณ์ขึ้นใช้กันในประเทศไทย ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 แล้วก็ตาม¹ แต่ลักษณะของการให้ความสำคัญและการรับรู้ในคุณค่าของเหรียญกษาปณ์ในแง่ของการใช้แลกเปลี่ยนสินค้าได้นั้น ยังคงมีอยู่น้อยมากในหมู่ประชากรชาวไทยโดยทั่วไป เพราะกิจกรรมที่เรียกว่า การซื้อ-ขายในสมัยก่อนนั้นกระทำกันโดยใช้สินค้าแลกเปลี่ยนกับสินค้า, ของแลกเปลี่ยนของ การใช้เงินตราเป็นสื่อในการแลกเปลี่ยนนั้น แม้จะมีอยู่ก็มีจำกัดอยู่เฉพาะในหมู่ชนชั้นสูง และในเมืองหลวงเท่านั้น

ดังนั้น ในที่นี้จึงถือเป็นเสมือนการอธิบายให้ผู้เรียนเห็นความสำคัญของ "เงินตรา" ที่รัฐผลิตขึ้นเพื่อกำหนดให้เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนกับสินค้าใด ๆ ก็ได้ ซึ่งเป็นการลดข้อจำกัดของการแลกเปลี่ยนจากของด้วยของ นั่นคือ การแลกเปลี่ยนด้วยของกับของนั้น ทั้งผู้แลกเปลี่ยนและผู้จะแลกเปลี่ยนจะต้องประสงค์ในของที่จะแลกเปลี่ยนกันทั้งสองฝ่าย ทั้งในเนื้อหาแบบเรียนของแบบสอนอ่านเล่ม 2 ตอนหนึ่งว่า

".....การแลกเปลี่ยนของกันนั้น จะแลกเปลี่ยนด้วยสิ่งของเหมือนกันคือ คนหนึ่งมีเข้า ก็เอาเข้าไปแลกกับกล้วยเขามากินไม่ได้ หรือ จะเปลี่ยนของกันเช่นนั้นก็ได้บ้าง แต่สู้การแลกเปลี่ยนกันด้วยการซื้อขายไม่ได้ เพราะยังมีความขัดข้องอยู่บ้าง เหมือนเราจะเอาเข้าไปแลกกล้วยเขา

¹ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352-2453 ด้านสังคม, หน้า 297-299

ถ้าผู้เจ้าของกล้วยเขามีเข้าอยู่แล้ว ก็ไม่ต้องการเข้า เขาไม่ยอมแลกเป็นการ
ชดช้องไม่สำเร็จประโยชน์ เพราะคนเรามีความประสงค์ต่าง ๆ กัน จึงเห็น
ได้ว่า ผู้หนึ่งมีทรัพย์ คือ เงินหรือสตางค์แล้ว จะไปซื้อแลกของหิ้งปวงก็ให้
ตามความประสงค์ทุกอย่างไม่ชดช้องอะไร เพราะเงินเป็นทุนทรัพย์สำหรับ
จ่ายให้ทั่วไปไม่มีใครรังเกียจ" ¹

จึงอาจกล่าวสรุปได้ในที่นี้ว่า เนื้อหาแบบเรียนที่นำเสนอเรื่องของการค้าขายและ
เงินตราให้กับเด็กนักเรียนได้เรียนรู้นั้น น่าจะมีจุดประสงค์ให้เด็กได้รับทราบถึง พาณิชย์กรรม
ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เริ่มมีความสำคัญมากขึ้นเรื่อย ๆ ในขณะนั้น ตลอดจนรับทราบและตระหนักถึง
ความสำคัญและประโยชน์ของเงินตราที่มีในสังคม โดยมีรัฐเป็นผู้ผลิตและผู้กำหนดมาตรา
เงินตรา และให้ความคุ้มครองตลอดจนรับประกันในคุณค่าของเงินตราเหล่านั้น

สำหรับหนังสือพงศาวดารที่กำหนดให้อ่านกันในช่วงนั้น กล่าวได้ว่าเริ่มให้ผู้อ่านได้
รับทราบถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ อันเป็นพระราชภารกิจและเป็นพระราชกรณียกิจ ตลอดจนขนบ
ธรรมเนียมประเพณีหรือพิธีกรรมของพระมหากษัตริย์ไทยที่ผ่านมา ตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา
(พระราชพงศาวดารพิสดาร เล่ม 1) จนกระทั่งถึง สมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลก (พระราชพงศาวดารพิสดาร เล่ม 3) เลยทีเดียว

อย่างไรก็ดี จุดมุ่งหมายของการกำหนดให้อ่านพระราชพงศาวดารในช่วงเวลานั้น
ไม่ได้ปรากฏออกมาให้เห็นเป็นลายลักษณ์อักษรอย่างชัดเจน จะมีอยู่ที่แต่ใน "คำนำ" ของ
หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพิสดาร เล่ม 1, 2 และ 3 ซึ่งกล่าวถึงความสำคัญของ
พระราชพงศาวดารว่า

".....หนังสือ พระราชพงศาวดารนี้ เราย่อมนับถือว่า เป็นหนังสือสำหรับ
ชาติของเรา ๆ ที่จะไม่รู้จักกันเลยนั้น เท่ากับเราไม่รู้จักตัวเราเอง ก็ถ้าตัว
เราเองไม่รู้จักแล้ว จะรู้จักคนอื่นอย่างไรได้ ฯลฯ" ²

¹ กรมราชบัณฑิต, แบบสอนอ่านเบ็ดเตล็ดเล่ม 2, (กรุงเทพ, โรงพิมพ์อักษร
นิติ, 2462), หน้า 33-34

² กรมศึกษาธิการ, พระราชพงศาวดารฉบับพิสดาร เล่ม 1, (กรุงเทพ,
โรงพิมพ์พิศาลบรรณนิติ, รศ. 120 (พ.ศ. 2444)), หน้าคำนำ

ในส่วนของวิชาภาษาต่างประเทศนั้น มีวิชาที่กำหนดให้เรียน 3 วิชาคือ ภาษาอังกฤษ ภาษาบาลี และภาษามลายู โดยเริ่มเรียนเริ่มสอนกันตั้งแต่ระดับประโยค 3 ขึ้นไป

จะสังเกตเห็นได้ว่า ภาษาต่างประเทศนั้น มีทั้งภาษาโบราณคือ ภาษาบาลี และภาษาปัจจุบันคือ ภาษามลายู และภาษาอังกฤษ

ตำราเรียนวิชาภาษาอังกฤษนั้นมีอยู่ 5 เล่มเรียกว่า บันได 5 เล่ม เนื้อหาโดยทั่วไปเป็นการสอนให้รู้ภาษาอังกฤษตั้งแต่ระดับพื้นฐาน และค่อย ๆ ยากขึ้นเป็นลำดับ มีการกำหนดให้หัดอ่าน หัดแปล หัดเรียงความ และหัดแต่งจดหมาย เป็นต้น โดยเนื้อแท้แล้วก็คือต้องการให้ผู้เรียนได้รับรู้ถึงหลักการอ่าน การเขียน และการใช้ภาษาอังกฤษตั้งแต่ระดับพื้นฐานจนถึงระดับสูงคือ การใช้งานไต่กันเอง

ในส่วนของภาษามลายูก็เช่นเดียวกันกับภาษาอังกฤษ ตำราเรียนวิชาภาษามลายูนั้นมีอยู่ 3 ฉบับคือ ตำรามลายูเล่ม 1, 2 และ 3 ในการเรียนภาษานี้ก็มุ่งจะให้เด็กสามารถอ่าน เขียน และใช้ภาษามลายูได้ตั้งแต่ระดับพื้นฐานจนถึงระดับสูง มีการกำหนดให้อ่าน เขียน และแปลภาษามลายูเป็นไทย ไทยเป็นมลายูด้วย อย่างไรก็ตาม ภาษามลายูนั้นคงจะไม่เป็นที่นิยมและอาจจะมีการใช้น้อย จึงปรากฏต่อมาว่าได้หายไปจากหลักสูตรของเราในเวลาต่อมา คงมีอยู่แต่ภาษาอังกฤษเท่านั้น¹ ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าภาษาอังกฤษได้รับการให้ความสำคัญแล้วในระยะนี้

สำหรับภาษาโบราณคือ ภาษาบาลีนั้น ไม่ได้มีรายละเอียดกำหนดไว้ในหลักสูตรที่เป็นคั้งนี้อาจจะเป็นเพราะว่า การศึกษาภาษาบาลีในประเทศไทยได้มีการจัดเป็นแบบแผนที่อยู่แล้วในโรงเรียนฝ่ายปริยัติธรรม และคงจะได้ดำเนินการตามแนวนั้น กล่าวคือเริ่มการศึกษาไวยากรณตามตำราที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงไว้ก็อาจเป็นได้²

วิชาที่เพิ่มเติมเข้ามาใหม่ในช่วงนี้อีกวิชาหนึ่งก็คือ วิชาภูมิศาสตร์ ซึ่งก็ได้กำหนดให้เรียนตั้งแต่ระดับประโยค 3 ขึ้นไป

¹ กรมวิชาการ, ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา, หน้า 87

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 87-88

อย่างไรก็ดี ในเรื่องแบบเรียนวิชาภูมิศาสตร์ในช่วงนั้น เข้าใจว่าจะยังไม่มีตำราออกมาให้เรียนให้สอนกันเป็นรูปเล่ม เพราะจากการตรวจสอบคู่มือภูมิศาสตร์ที่มีอยู่ปรากฏว่าปีที่พิมพ์ครั้งแรกนั้น คือ ปี พ.ศ. 2443 (แบบสอนอ่านภูมิศาสตร์เล่ม 1) ซึ่งในก่อนหน้าตรวจสอบดูแล้วไม่ปรากฏว่ามีตำราภูมิศาสตร์อยู่เลย

แม้กระนั้นก็ตาม หากจะพิจารณาเนื้อหาหลักสูตรใน พ.ศ. 2438 แล้ว ก็พอจะอนุมานได้ว่า การเรียนการสอนภูมิศาสตร์ในช่วงนี้ เป็นการสอนวิชาภูมิศาสตร์ตั้งแต่ เบื้องต้นจนถึงเบื้องสูง กล่าวคือ ในประโยค 3 ชั้น 1 นั้นสอนภูมิศาสตร์ ฟิสิกส์ แคลคูลัส และแผนที่ภูมิศาสตร์สยามและเมืองใกล้เคียง ในประโยค 3 ชั้น 2 สอนภูมิศาสตร์ ทวีปเอเชียและยุโรป แล้วเขียนแผนที่ ในประโยค 3 ชั้น 3 สอนภูมิศาสตร์ของโลก และเขียนแผนที่จากสมอง และในประโยค 3 ชั้น 4 สอนภูมิศาสตร์ทางค้าขาย อากาศอย่างสูงของโลก เช่น ลม มหาสมุทร สายน้ำ เหตุของฤดู น้ำขึ้น น้ำลง ฯลฯ และเขียนแผนที่จากสมอง ¹

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า เนื้อหาการเรียนการสอนวิชาภูมิศาสตร์ในช่วงนี้จะเป็นการปลูกฝังวิทยาการสมัยใหม่ ซึ่งเป็นความรู้ทางด้านภูมิศาสตร์โดยตรงให้กับผู้เรียน ความรู้ต่าง ๆ ดังกล่าวมาในข้างต้นนั้นดูจะเป็น "ของใหม่" สำหรับผู้เรียนในขณะนั้น เพราะก่อนหน้านั้น ความรู้ทางด้านนี้ยังอยู่บนหลักทางศาสนาเป็นส่วนใหญ่ เช่น ความเชื่อที่ว่าโลกแบน หรือปรากฏการณ์ตามธรรมชาติต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนั้น เกิดจากการบงการของสิ่งที่มองไม่เห็น เป็นต้น จึงน่าจะเชื่อได้ค่อนข้างแน่นอนว่า วิชาภูมิศาสตร์นี้เป็นอิทธิพลของชาวตะวันตกอย่างหนึ่งที่เรารับเอามาจากประเทศอังกฤษและยุโรปในขณะนั้น ²

ในส่วนของวิชาวิทยาศาสตร์ หรือที่เรียกว่า "ศาสตร์" ในขณะนั้นก็เช่นเดียวกันกับวิชาภูมิศาสตร์ กล่าวคือ ประเทศไทยเพิ่งจะมาเห็นความสำคัญของวิชานี้ก็เมื่อบ้านเมืองได้เจริญขึ้น และยอมรับเอาสิ่งประดิษฐ์ตลอดจนผลผลิตต่าง ๆ อันเกิดจากความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์

¹ ดูรายละเอียดใน รอง ศยามานนท์ และคณะ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 111-113

² กรมวิชาการ, ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา, หน้า 142

จากทางตะวันตก เมื่อตอนกลางสมัยรัชกาลที่ 4 มานี้เอง และการศึกษาเรื่องของธรรมชาติด้วยวิธีการสังเกต ทดลอง และหาเหตุผลในทางตรรกวิทยาเพื่อมาอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนั้น ถือเป็นส่วนหนึ่งของอารยธรรมจากตะวันตกที่เราได้รับเข้ามาด้วย ดังนั้นการกำหนดวิชาที่เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์จึงเริ่มปรากฏครั้งแรกในหลักสูตร พ.ศ. 2438 นี้เอง¹ อย่างไรก็ตาม วิชาที่ยังคงจำกัดอยู่เฉพาะชั้นสูงคือ ประโยค 3 เท่านั้น

แบบเรียนหรือตำราเรียนของวิชาวิทยาศาสตร์ในช่วงนี้ สอดค้นดูแล้วหาได้มีแบบเรียนที่เป็นภาษาไทยเป็นของตัวเองไม่ และในระยะนี้และก่อนหน้านั้นหาได้มีการพิมพ์ตำราแบบเรียนอื่นเกี่ยวกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์โดยตรงเพื่อมาใช้เรียนใช้สอนกันไม่ อย่างไรก็ตาม สันนิษฐานกันว่า คงจะมีแบบเรียนเป็นบรรทัดฐานอยู่เช่นกัน และแบบเรียนตั้งว่านั้น น่าจะเป็นแบบเรียนของโรงเรียนในประเทศอังกฤษขณะนั้น²

จากการพิจารณาหลักสูตรการเรียน พ.ศ. 2438 พบว่าการกำหนดให้เรียนวิชาวิทยาศาสตร์ หรือศาสตร์ ในขณะนั้น มีความคล้ายคลึงกับวิชาภูมิศาสตร์ด้วยว่าเป็นของใหม่หรือวิชาใหม่เหมือนกัน และลักษณะของการให้ความรู้ก็เป็นการให้ความรู้ในทางด้านวิทยาการคือเป็นความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์โดยตรง เช่น ในประโยค 3 ชั้น 1 กำหนดให้เรียนสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติของโลก เช่น ฝนตก พายุร้อน ในประโยค 3 ชั้น 2 กำหนดให้เรียนบทเรียนด้วยของพิชศาสตร์ และสัตว์ ประโยค 3 ชั้น 3 เรียน สรีรวิทยาของสัตว์ และประโยค 3 ชั้น 4 เรียน ฟิสิกส์เบื้องต้น หรือ มีแคนิกส์ หรือ ฟิสิกส์ อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นต้น³

กล่าวโดยสรุปแล้วการศึกษาในช่วง พ.ศ. 2431-2438 นี้ มีการพัฒนาและก้าวหน้ามากกว่าช่วงแรกที่กล่าวถึงมาก เพราะสังเกตเห็นได้จากการเพิ่มเติมวิชาใหม่ ๆ เข้ามาบรรจุเพื่อสอนและเรียนในหลักสูตรอย่างมากมาย และไม่เคยมีมาก่อนหน้านั้น เช่น ภาษาต่างประเทศ

¹ กรมวิชาการ, ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา, หน้า 123

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 124

³ รายนละเอียดใน รอง ศยามานนท์, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ,

ภูมิศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ ดังได้กล่าวมาแล้ว อย่างไรก็ตามวิชาใหม่ ๆ เหล่านี้ก็เพียงจำกัด อยู่เฉพาะในประโยค 3 ซึ่งเป็นประโยคสูงสุดในขณะนั้นเท่านั้น ทั้งนี้เนื่องจากว่าอาจจะเป็น วิชาใหม่และมีเนื้อหาค่อนข้างยากในการทำความเข้าใจ ดังนั้นการจะนำมาสอนในระดับชั้นคือ ประโยค 1 และประโยค 2 จึงคงจะเป็นปัญหาในแง่ของการขาดพื้นฐานและขาดศักยภาพในการ ที่จะรับรู้และเข้าใจได้ ด้วยว่าเป็น "ของใหม่" ดังกล่าวแล้วก็อาจเป็นไปได้

อนึ่ง การศึกษาในช่วงนี้ พิจารณาแล้วเห็นได้ว่ายังคงให้การสนใจและให้ความสำคัญ กับวิชาภาษาไทย และเลขวิธีอยู่ ดังจะเห็นได้จากการกำหนดให้ต้องเรียนวิชาภาษาไทยและ เลขวิธี ในทุกประโยคและทุกชั้นปี ซึ่งในประเด็นนี้ก็ยังคงเหมือนกับการจัดการศึกษาในช่วงแรก คือช่วง พ.ศ. 2414-2431 อย่างไรก็ตามความแตกต่างก็ยังคงมีอยู่ในแง่ของความลึกซึ้ง ความ ยากในเนื้อหา และการเน้นหนักในด้านของการนำไปใช้และปฏิบัติได้¹

ในส่วนของการบรรจุวิชาการใหม่ ๆ ลงไปในหลักสูตรในช่วงนั้นนั้น กล่าวให้ว่าเป็น ความก้าวหน้าทางการศึกษาอย่างมาก เมื่อเปรียบเทียบกับการศึกษาในช่วงแรกหรือแม้แต่การ ศึกษาในสมัยก่อนก็จะยังเห็นความแตกต่างในแง่ของวิวัฒนาการได้อย่างชัดเจน แม้ว่าการ เปลี่ยนแปลงในด้านการเพิ่มเติมวิชาการใหม่ ๆ เช่น วิทยาศาสตร์ และภูมิศาสตร์ ดังกล่าวนี จะจำกัดอยู่เฉพาะในระดับสูงคือ ระดับประโยค 3 เท่านั้นก็ตาม

ในช่วงเวลานี้อาจกล่าวได้ว่า รัฐ ได้เริ่มสนใจการศึกษาและพยายามจัดการศึกษา ให้เป็นระบบมากขึ้น เพราะการบรรจุวิชาภูมิศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ลงไปในหลักสูตรด้วยนี้ ย่อมสะท้อนให้เห็นว่า รัฐกำลังปลุกฝังการศึกษาแบบใหม่ซึ่งแตกต่างจากแบบเก่าในแง่ของความ เป็นจริงซึ่งพิสูจน์ยืนยันได้ด้วยความจริง และสามารถอธิบายได้ด้วยเหตุผลและตรรกวิทยา และ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องเกิดขึ้นกับรัฐ ซึ่งกำลังจะพัฒนาตนเองไปสู่ความ เป็นทันสมัยเหมือนเช่นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้

พิจารณาในแง่ของการกำหนดให้อ่านพระราชพงศาวดารในช่วงนั้นนั้น อาจกล่าวได้ว่า รัฐคงต้องการจะตอกย้ำหรือฉีดย้ำ ความสำนึกและความซื่อสัตย์ในความเป็นชาติ ความภูมิใจ

¹ กรมวิชาการ, ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา, หน้า 8

ในความสามารถ ตลอดจนความเสียสละอันยิ่งใหญ่ของ บุรพหัชศรียไทย และบรรพบุรุษไทย ในอดีต เนื่องจากว่า พงศาวดารนั้นมีเนื้อหาเต็มไปด้วย พระมหากษัตริย์ พระราชกรณียกิจ ตลอดจนพระบรมเชษฐาภาพของพระมหากษัตริย์ และบรรพบุรุษ ในแต่ละยุคแต่ละสมัยที่ ได้ประกอบกันมา

นอกจากเนื้อหาของพงศาวดารจะเต็มไปด้วยความกล้าหาญ และความสามารถตลอดจนความสูงส่งแห่งบุญบารมีของกษัตริย์แล้ว สิ่งที่สอดแทรกอยู่ในพงศาวดารยังเต็มไปด้วยเรื่องของการสงครามระหว่างไทย กับ "ชาติ" อื่นอันได้แก่ พม่าบ้าง ญวนบ้าง เขมรบ้าง การให้ความสำคัญและให้การยกย่องแก่บรรดาทหาร และแม่ทัพนายกองที่ชื่อสัตย์และกล้าหาญ ตลอดจนกระทั่งถึงความสำคัญและความสูงส่งของพระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็นทั้งผู้นำในการรบ เป็นผู้สร้างความสำเร็จทางศิลปะและวัฒนธรรมของชาติ และที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ พระองค์ทรงเป็นสัญลักษณ์ของชาติอีกด้วย

ลักษณะดังกล่าวข้างต้นนั้น ล้วนแล้วแต่มีปะปนอยู่ในเนื้อหาของวิชาพงศาวดารในขณะนั้น พิจารณาจากจุดนี้ก็จะเห็นได้ว่า วัตถุประสงค์ของการบรรจุวิชาพงศาวดารลงในหลักสูตรในช่วงนี้ น่าจะเป็นความต้องการในการปลูกฝังและการกล่อมเกลาผู้เรียนให้เกิดความสำนึกในบุญคุณ ตลอดจนความสูงส่งอันหาที่สุคติได้ขององค์พระมหากษัตริย์ ความกล้าหาญและความเสียสละของบรรดาทหาร ความสำนึกในความเป็น "ชาติเรา" และ "ชาติเขา" ในกรณีของสงคราม ทั้งนี้ก็เพื่อให้เด็กได้รับรู้ และจดจำเอาเป็นเยี่ยงอย่างตลอดจนยอมรับและศรัทธาในสิ่งต่าง ๆ หรือคุณธรรมต่าง ๆ เหล่านั้น และหากเราได้พิจารณาถึงลักษณะของการเรียนการสอนวิชาพงศาวดารด้วยแล้ว ก็ยังจะเป็นการยืนยันถึงสิ่งที่กล่าวมาข้างต้น นั่นคือ ในหลักสูตร พ.ศ. 2438 ¹ กำหนดว่าเมื่ออ่านพระราชพงศาวดารจบแล้ว ให้ผู้เรียนหรือผู้อ่านทดสอบโดยการ "เล่าเรื่องปากเปล่า" ลักษณะเช่นว่านี้ สะท้อนให้เห็นถึงการเน้นและการบังคับให้ผู้อ่านหรือผู้เรียน "จดจำ" มากกว่าจะเป็นอย่างอื่น

¹ โปรคตุ รอง ศยามานนท์, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 107-113

ข้อสังเกตของการจัดการศึกษาของชาติในช่วงนี้จะเห็นได้ว่ามีความแตกต่างจากช่วงแรกอย่างมาก กล่าวคือ ในช่วงแรกนั้นได้กล่าวไปแล้วว่าคุณจะเป็นการมุ่งให้เด็กผู้เรียน "อ่านออก-เขียนได้" มากกว่าจะเป็นอย่างอื่น ทั้งนี้เพื่อจะเตรียมเด็ก เพื่อมารองรับสิ่งที่จะให้กับเด็กในระดับที่สูงขึ้นต่อไป ส่วนการศึกษาในช่วงที่ 2 นี้ จะเห็นได้ว่านอกจากจะเป็นเรื่องของวิชาภาษาไทยและเลขวิธีคงเดิมแล้ว ยังได้เพิ่มเติมวิชาใหม่ ๆ เข้ามาอีกอย่างมากมาย เช่น ภาษาต่างประเทศ ภูมิศาสตร์ พงศาวดาร และวิชาทางด้านวิทยาศาสตร์ เป็นต้น วิชาต่าง ๆ เหล่านี้จะพิจารณาได้ว่า เป็นการมุ่งขยายความรู้และโลกทัศน์ ตลอดจนชีวิตทัศน์ของผู้เรียนให้กว้างขึ้นกว่าเดิมอีก โดยเฉพาะอย่างยิ่งแล้ววิชาทางด้านวิทยาศาสตร์ พงศาวดารและภูมิศาสตร์ ซึ่งแต่เดิมไม่มี การศึกษาในช่วงแรกนั้นมุ่งเน้นการอธิบายให้ผู้เรียนรับทราบและตระหนักถึงหน่วยย่อยที่สุดทางสังคม นั่นก็คือ ครอบครัวและเครือญาติของตน วิชาพงศาวดารและภูมิศาสตร์ ให้ขยายโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ให้กว้างขึ้นจากหน่วยย่อยที่สุดของสังคมไปสู่ความเป็นอยู่ของชุมชนของประเทศ และของโลกในที่สุด ซึ่งในประเด็นนี้ วิชาภูมิศาสตร์ให้ทำหน้าที่ของมันในการอธิบายให้ทราบถึงธรรมชาติ และปรากฏการณ์ทางธรรมชาติของโลกและสิ่งแวดล้อม ประเทศและที่ตั้งของชาติไทย ที่ตั้งชาติอื่น ๆ เป็นต้น ในส่วนของวิชาพงศาวดารนั้นเล่าก็ทำหน้าที่อธิบายให้ผู้เรียนได้รับรู้ถึงความเป็นมา ตลอดจนความยิ่งใหญ่ของชาติของตนในอดีต

ลักษณะเช่นนี้ อาจจะพิจารณาได้ว่า เป็นลักษณะของการสร้างพื้นฐานเบื้องต้นของแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐประชาชาติ ให้บังเกิดขึ้นกับผู้เรียน และลักษณะของการปลูกฝังเช่นนี้จะไปปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนอีกครั้งหนึ่งในการศึกษาของชาติในช่วง พ.ศ. 2438-2453 ดังจะได้อธิบายต่อไป

3. ช่วง พ.ศ. 2438-2453

ในปี พ.ศ. 2441 เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) เมื่อครั้งยังเป็นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ เอกอัครราชทูตพิเศษ ได้นำเสนอโครงการศึกษาตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โครงการศึกษาตั้งว่านับเป็นทั้งแผนการศึกษา หลักสูตร และโครงการจัดการศึกษาระดับต่าง ๆ อยู่ในตัวอย่างพร้อมมูล และให้พิจารณาข้อมูลต่าง ๆ อันเกี่ยวเนื่องด้วยการจัดการศึกษาอย่างละเอียดถี่ถ้วน¹ พระบาท

¹ ผู้สนใจรายละเอียดของโครงการศึกษา พ.ศ. 2441 โปรดดูรายละเอียดใน ร่อง ศยามานนท์ และคณะ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 113-147

สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชทานโครงการศึกษาดังกล่าวนี้อย่างสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เพื่อทรงพิจารณา อย่างไรก็ดี โครงการศึกษานี้เป็นแต่เพียงความคิด และคงจะได้มีการปรับปรุงแก้ไข เปลี่ยนแปลงไปจากร่างเดิมบ้าง หวังปรากฏว่า ในปี พ.ศ. 2445 ได้มีการเปลี่ยนแปลงการจัดชั้นการศึกษาซึ่งผิดแผกไปจากเดิม ¹

ในปี พ.ศ. 2445 ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นอย่างมากมาในด้านการจัดการศึกษาของชาติ กล่าวคือ การศึกษาสายสามัญ จากเดิมซึ่งมีอยู่เพียง 3 ประโยคนั้นได้เปลี่ยนเป็นมี 4 ประโยค และการเรียกชื่อก็มีได้เรียกเป็นประโยค 1 ประโยค 2 เหมือนเดิม หากแต่เปลี่ยนไปเรียกเป็น ประโยคมูลศึกษาเป็นเบื้องต้นสุด ถัดขึ้นมาเรียกเป็น ประโยคประถมศึกษา ถัดมาเป็นประโยคมัธยมศึกษา และประโยคสุดท้ายเรียกว่า ประโยคมัธยมสูง ในส่วนของการจัดแบ่งชั้นปีในแต่ละประโยคนั้นก็จัดดังนี้คือ ประโยคมูลศึกษา ประโยคประถมศึกษา และประโยคมัธยมศึกษา จัดแบ่งออกเป็นประโยคละ 3 ชั้น สำหรับประโยคมัธยมสูงนั้น จัดแบ่งออกเป็น 2 ชั้นเท่านั้น ²

ในช่วงเวลานี้ กล่าวได้ว่าไม่เพียงแต่มีการเปลี่ยนแปลงในด้านการจัดระเบียบทางด้านการศึกษาใหม่ โดยแยกประโยคต่าง ๆ ให้เป็นระเบียบชั้นเท่านั้น หากยังได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงลักษณะการเรียนการสอน และปรับปรุงวิชาที่เรียนที่สอนกันอยู่แต่เดิมอีกด้วย กล่าวคือ ในระดับประถมศึกษาซึ่งเทียบได้กับประโยค 1 เดิมนั้น นอกจากวิชาภาษาไทยและคำนวณวิธีเป็นหลักอยู่แล้ว ยังได้เพิ่มเติมวิชาใหม่ ๆ ลงไปอย่างมากมา เช่น วิชาจรรยา วิชาภูมิศาสตร์ ความรู้เบื้องต้นและบทเรียนด้วยของ (ศาสตร์ หรือวิชาวิทยาศาสตร์) ซึ่งก่อนหน้านั้นมีเรียนมีสอนกันเฉพาะในประโยค 3 อันเป็นประโยคสูงสุดเท่านั้น มาในช่วงนี้ก็กลับมาใช้เรียนใช้สอนกันในระดับประโยคประถมศึกษาทั้งหลายทีเดียว

ในส่วนของประโยคมัธยมศึกษา ซึ่งเทียบได้กับประโยค 2 เดิมนั้นก็เช่นเดียวกัน นั่นคือ ได้มีการเพิ่มเติมวิชา ยุคลิต เข้าไปในคำนวณวิธี ให้เรียนวิชาพงศาวดารควบคู่ไปกับวิชา

¹ กรมวิชาการ, ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา, หน้า 9-10

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 10

ภูมิศาสตร์ (แต่เดิมนั้นวิชาภูมิศาสตร์กับพงศาวดารแยกกันอยู่คือ พงศาวดารนั้นเอาไปรวมไว้กับ วิชาภาษาไทย ส่วนภูมิศาสตร์นั้น ถือเป็นวิชาหนึ่ง ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น) ในส่วนของวิชา ภาษาต่างประเทศ และวิทยาศาสตร์ ก็ได้มีการนำมาเรียนมาสอนกันในระดับนี้ด้วยเช่นกัน รวมความว่าการจัดการศึกษาในช่วงนี้มีความก้าวหน้ากว่าเดิมนัก ดังจะเห็นได้จากมีการนำเอา วิชาใหม่ ๆ มาเปิดสอนกันในระดับต้น ๆ มากขึ้น และนอกจากนั้นยังได้ให้ความสำคัญกับวิชาอื่น ๆ มากขึ้นกว่าเดิม ซึ่งให้ความสำคัญไม่เฉพาะแต่กับวิชาภาษาไทยและคำนวณวิธีเท่านั้น ¹ และ ในส่วนของประโยคมัธยมศึกษาสูงนั้น โดยรายละเอียดแล้วยังคงดำเนินตามประโยค 3 แต่เดิม เป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่าในประโยคมัธยมสูงหรือประโยค 3 เดิมนั้นจะมุ่งเน้นหนักทาง ด้านภาษาอังกฤษและวิชาวิทยาศาสตร์ เป็นพิเศษ ด้วยมีจุดมุ่งหมายจะให้สอบไล่ ยูเนียบ โอลิมปิก เอกซามิเนชัน ของมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด และเคมบริดจ์ให้ได้ ² และในส่วนของประโยค มุสิกศึกษาซึ่งเป็นการเตรียมเข้าเรียนชั้นประถมศึกษาชั้นต้นจัดกันเอง จึงไม่ปรากฏว่ามีหลักสูตรหรือ คติการเล่าเรียนเป็นแบบแผนเพื่อดำเนินการสอบไล่แต่อย่างใด ³

ในส่วนของวิชาภาษาไทยในช่วงนั้น สำหรับในประโยคประถมศึกษากำหนดให้อ่าน ในแต่ละชั้นปีดังนี้ ⁴

ประโยคประถมศึกษา ชั้น 1 กำหนดให้อ่านแบบเรียนเร็วเล่ม 1 กับแบบสอนอ่าน เล่ม 1 ชั้น 2 กำหนดให้อ่านแบบสอนอ่านเล่ม 2 กับจินตนิพนธ์ที่ง่ายพอสมควร ชั้น 3 กำหนด ให้อ่านแบบสอนอ่านเล่ม 3 กับพุทธจริยา จินตนิพนธ์ ซึ่งในส่วนของจินตนิพนธ์นี้ไม่ทราบว่า ได้กำหนดให้อ่านหนังสืออะไรเป็นหลัก เพราะไม่ได้มีการกำหนดไว้ในหลักสูตรเป็นลายลักษณ์อักษร แต่อย่างใด เข้าใจว่าคงจะให้ครูผู้สอนเป็นผู้กำหนดเองตามความยากง่ายและความสามารถ ของผู้เรียน

¹ กรมวิชาการ, ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา, หน้า 10-11

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 11

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10

⁴ โปรดดูรายละเอียดใน กรมศึกษาธิการ, หลักสูตรสำหรับสามัญศึกษาชั้นประถม และมัธยม, (กรุงเทพ, อักษรนิติ, รศ. 124 (2448)), หน้า 1-11

เนื้อหาของแบบเรียนเร็ว และแบบสอนอ่านเล่ม 1 และ 2 นั้น ได้กล่าวโดยสังเขปแล้วในตอนต้น ส่วนเนื้อหาของแบบสอนอ่านเล่ม 3 นั้น โดยความเป็นจริงก็มีได้แตกต่างไปจากเนื้อหาของแบบสอนอ่านเล่ม 1 และเล่ม 2 เท่าใดนัก ยังคงเป็นเรื่องง่าย ๆ โดยทั่ว ๆ ไปที่เด็ก ๆ จะพบเห็นได้ง่ายและบ่อย ๆ อยู่นั่นเอง เช่น กล่าวถึงเรื่อง อาหาร การนวดเข้า หันข้าวโพด เข้าสาส์ หันส้ม หันมะม่วง ฯลฯ

สำหรับเนื้อหาของแบบเรียน พุทธจริยานั้น เป็นการเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาโดยเริ่มตั้งแต่ พุทธประวัติ กล่าวถึง พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ซึ่งเป็นองค์ประกอบของพุทธศาสนา กล่าวถึงวัฏวาราม การบวชนาค พระไตรปิฎก พระธรรมกถึก เป็นต้น รวมความแล้วก็คือ เป็นการปลูกฝังความรู้ความเข้าใจในเบื้องต้นเกี่ยวกับพุทธศาสนาให้แก่เด็ก

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่น่าสนใจและน่าสังเกตในหนังสือพุทธจริยานก็คือ ในส่วนของคำบรรยายซึ่งเทียบได้กับคำนำ มีการให้คำอธิบายของคำว่า ไทย และคนไทย เอาไว้ว่าหมายถึงอะไร และเป็นอย่างไร คือ

".....คือใจความว่าพวกเราคนไทย ด้วยไม่ได้เบบ่ว่าใคร เจ้านายของเราเองท่านคนไทยปกครองพวกไทยเราด้วยกัน เมื่อใครอยู่ในความปกครองของเจ้านายเราที่เป็นคนไทย พวกเหล่านั้นก็พลอยเลยคนไทยไปหัวเมืองต่าง ๆ ที่คนไทยก็เรียกเมืองไทย พวกไทยไปตามกัน

พวกเราจึงมีชื่อเสียงเขาเรียกว่าคนไทย ๆ เมืองไทย ๆ และควรนับถือพวกห้องที่เป็นคนไทย ๆ ด้วยกันว่าเป็นพวกชาติเดียวกัน คำว่าชาติเดียวกันหรือพวกเดียวกันนี้เด็ก ๆ เมื่อได้อ่าน คงจะไม่ลืมเลย เพราะตัวเป็นคนไทย....." ¹

ลักษณะที่กล่าวถึงข้างต้นนี้ นับว่าเป็นครั้งแรกในแบบเรียนวิชาภาษาไทยที่ให้อธิบายคำว่า ชาติไทย และคนไทย โดยในแบบเรียนภาษาไทยหรือหนังสืออ่านประกอบในวิชาภาษาไทยก่อนหน้านี้ไม่เคยมีกล่าวถึงในสิ่งเหล่านั้นมาก่อนเลย

¹ กรมศึกษาธิการ, พระพุทธจริยา เล่ม 1, (กรุงเทพ, อักษรนิติ, รศ. 124 (พ.ศ. 2448)), หน้า 3

ในส่วนของวิชาภาษาไทย ในระดับมัธยมศึกษาชั้น ในช่วงนี้ไม่ได้มีการกำหนดแบบเรียนให้แน่นอนตายตัวเป็นลายลักษณ์อักษร เป็นแต่จะให้อ่านหนังสือความเรียง และหนังสือกาพย์กลอนให้ชัดเจน อักษรและถ้อยคำให้ถูกต้อง ตามวรรคตอนและคณะ หักอ่านเครื่องหมายวรรคตอนให้ถูกวิธี สิ่งเหล่านี้กำหนดเอาไว้ทั้งใน ชั้น 1 ของประโยคมัธยมศึกษาและทั้งในชั้นสุดท้ายของประโยคมัธยมศึกษาเลยทีเดียว รวมความว่าเป็นแต่เพียงให้หัดอ่านหนังสือให้ถูกต้องและชัดเจนเท่านั้น

ในส่วนของวิชาเลขและคำนวณวิธีนั้น ทั้งในประโยคประถมศึกษาและประโยคมัธยมศึกษาในช่วงนี้ กล่าวได้ว่า รุดหน้ากว่าเดิมมาก ในส่วนของประโยคประถมศึกษานั้น จะเป็นการเน้นหนักไปทางด้าน เลขคณิตวิธีพื้นฐาน อันได้แก่ บวก ลบ คูณ หาร ตลอดจนทั้งประโยค ครั้นถึงระดับประโยคมัธยมศึกษาแล้ว เนื้อหาของ เลขและคำนวณวิธีจึงค่อยยุ่งยากและซับซ้อนมากขึ้น กล่าวคือ เป็นเรื่อง เศษส่วน บัญญัติไตรยางค์ เลขทศนิยม การคิดต้นทุน กำไร และ ดอกเบี้ย การหาหน้าไม้ การทำบัญชีเบื้องต้น และการหาปริมาตรเบื้องต้น โดยได้กำหนดไว้ในหลักสูตรว่า สำหรับประโยคมัธยม 1, 2 และ 3 นั้นให้เรียนเรื่องพวกนี้เหมือนกัน เป็นแต่ว่า ในชั้นที่สูงขึ้นไปคือ ชั้น 2 และชั้น 3 นั้น เรียน "ยากกว่ากัน" เท่านั้น

วิชาภูมิศาสตร์ในช่วงนี้นั้น ปรากฏว่าได้มีการตีพิมพ์หนังสือสำหรับใช้เรียนใช้สอนกันอย่างเป็นทางการและเป็นภาษาไทยขึ้นมา ซึ่งก่อนหน้านั้นแม้ว่าจะมีการบรรจุวิชาภูมิศาสตร์นี้ ลงไปในหลักสูตร พ.ศ. 2438 แล้วก็ตาม แต่หาได้มีแบบเรียนอย่างเป็นทางการเพื่อใช้ในการเรียนการสอนแต่อย่างใดไม่

หนังสือวิชาภูมิศาสตร์ที่ตีพิมพ์ขึ้นเพื่อใช้ในการเรียนการสอนในหลักสูตร พ.ศ. 2445 นี้ได้แก่ แบบสอนอ่านเรื่องภูมิศาสตร์ เล่ม 1, หนังสืออ่านภูมิศาสตร์ เล่ม 2 และภูมิศาสตร์ของประเทศสยาม¹

¹ กรมวิชาการ, ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา, หน้า 142-143

ในประโยคประถมศึกษาศึกษาชั้น 2 นั้น กำหนดให้อ่านหนังสือแบบสอนอ่านเรื่องภูมิศาสตร์ เล่ม 1 ประโยคประถมศึกษาศึกษาชั้น 3 กำหนดให้อ่านหนังสืออ่านภูมิศาสตร์เล่ม 2 และในประโยค มัธยมศึกษาชั้น 1 กำหนดให้อ่านหนังสือภูมิศาสตร์ของประเทศสยาม

เนื้อหาแบบเรียนวิชาภูมิศาสตร์เล่ม 1 และเล่ม 2 ดังกล่าวข้างต้นนั้น พิจารณาแล้ว เห็นว่าในแบบสอนอ่านภูมิศาสตร์เล่ม 1 มุ่งจะให้ความรู้ที่เป็นวิชาการแก่เด็กมากกว่า กล่าวคือ สอนให้รู้ว่าดวงอาทิตย์คืออะไร อยู่ห่างจากโลกเท่าใด พระจันทร์คืออะไร ดาวคืออะไร เมฆ และฝน แม่น้ำ-ทะเล โลกกลม กลางวัน-กลางคืน ตลอดจนเรื่องของชาติประเทศต่าง ๆ ซึ่ง ในบทที่ว่าด้วยเรื่องของชาติ-ประเทศต่าง ๆ นี้ มุ่งจะชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างของ คนเผ่าต่าง ๆ ชาติต่าง ๆ เช่น คนอินเดียนแดง ชนเผ่าในทวีปอาฟริกา ซึ่งแตกต่างจากคนไทย และท้ายที่สุดก็สรุปให้เด็กนักเรียนว่า โลกนี้มีมนุษย์แปลก ๆ กันไป ประเทศและขนบธรรมเนียม ของแต่ละสังคม-แต่ละประเทศก็ย่อมแตกต่างกันออกไป เป็นต้น

ในส่วนของแบบเรียนภูมิศาสตร์เล่ม 2 นั้น จะเป็นเรื่องของความละเอียดและ เฉพาะด้านมากขึ้นกว่าเล่ม 1 กล่าวคือเป็นการเน้นให้เด็กนักเรียนได้รับทราบเรื่อง ทิศ แพลน สเกล และเรื่องของแผนที่ เป็นสำคัญ นอกจากนั้นก็เป็นเรื่องของการอธิบายให้ได้รับรู้ถึงลักษณะ ทางกายภาพของภูมิประเทศว่าอะไร ลักษณะเป็นอย่างไรและเรียกว่าอะไร เช่น หินน้ำ ปากน้ำ สันแม่น้ำ ลาดน้ำ แควน้ำ บึง ทะเลสาบ เป็นต้น และในส่วนท้ายสุดก็ได้มีการหยิบยกเอา คำใหม่ขึ้นมาอธิบายและให้ความหมายคือคำว่า "คิริลีส" ว่าคืออะไร และมีความสำคัญต่อ ประเทศชาติและต่อพลเมืองอย่างไร

เมื่อถึงจุดนี้ สามารถตั้งเป็นข้อสังเกตได้ว่า ในช่วงนี้เนื้อหาของหนังสือสอนอ่านภูมิ- ศาสตร์เล่ม 2 นั้น เริ่มจะมีลักษณะของการให้ความรู้ที่เป็นพื้นฐานของรัฐประชาชาติอีกครั้งหนึ่ง อาจกล่าวได้ว่า ช่วงนี้เป็นลักษณะของการปลูกฝังและการขยายแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐประชา ชาติ ซึ่งเป็นการเสริมต่อและสืบเนื่องมาจากช่วง พ.ศ. 2431-2438 ดังกล่าวแล้ว นั่นคือใน ส่วนของเนื้อหาแบบเรียนที่ว่าด้วยเรื่อง "แผนที่" นั้น เป็นลักษณะของการอธิบายให้ผู้เรียนได้ รับทราบถึงอาณาเขตและเขตที่ตั้งของประเทศไทย และประเทศเพื่อนบ้านของไทยอันได้แก่ พม่า ญวน อินเดีย จีน เป็นต้น นอกจากจะชี้ให้เห็นว่า อาณาเขตใดเป็นของประเทศไทยแล้ว ยังได้มีการหยิบยกเอาคำว่า "เอกราช" ขึ้นมาอธิบายอีกด้วย เช่น

".....ครูกระแอมแล้วว่า "เด็กทุกคนควรจดจำไว้ว่า ประเทศพม่า และ ประเทศญวนนี้ แต่เดิมมาก็ได้เป็นประเทศเอกราช คือไม่ขึ้นแก่ใคร สอง ประเทศนี้ได้เคยทำสงครามชับเกี่ยวกับประเทศเรา มาช้านาน มาบัดนี้ พม่า ตกอยู่ในบังคับของอังกฤษ และญวนไปเป็นของฝรั่งเศสเสียแล้ว ยังแต่เรา เท่านั้นที่ยังคง เป็นเอกราชอยู่ได้....." ¹

ลักษณะ เช่นนี้บ่งว่าสอดคล้องกันและสามารถไปควบคู่กันได้ คือขณะที่สอนเรื่องแผนที่ เพื่อให้เด็กนักเรียนได้รับทราบถึง เขตแดนของ "เขา" และของ "เรา" ก็ได้มีการหยิบยกเอา คำว่า "เอกราช" เข้ามาเกี่ยวข้องกับตัวนั้นก็คือ ประเทศที่มีดินแดนเป็นของตนเองและปกครองตนเองนั้นย่อมถือว่าเป็นประเทศเอกราชด้วย เช่น ประเทศไทย เป็นต้น

ในด้านของการหยิบยกเอาคำว่า "ศิวิลิส" มาให้ความหมายและอธิบายนั้น อาจพิจารณาได้ว่า เพื่อต้องการอบรมในเรื่องความเป็นพลเมืองดี ตลอดจนความรักชาติบ้านเมือง ให้กับเด็กนักเรียน กล่าวคือ ในเนื้อหาแบบเรียนหนังสือภูมิศาสตร์ เล่ม 2 ได้กล่าวไว้ว่า

".....คำ ศิวิลิส...ก็คล้ายกับคำในภาษาไทยเราว่า "เจริญดีแล้ว" นั่นเอง และจะอธิบายออกไปอีกให้กว้างขวางก็คือ มนุษย์ชาติใดที่เรียกว่า ศิวิลิส แล้วนั่นคือ เป็นผู้ที่มีความรู้จักผิดชอบ ประพฤติน ถูกต้องตาม ธรรมจริยา....พูดแต่่างๆ ก็คือ คนชาติศิวิลิสนั้น คือคนประพฤตินเป็นผู้ดี มีความสุภาพเรียบร้อย....และมีความตั้งใจที่จะทำประโยชน์ ให้บ้านเมืองของตนเจริญขึ้นอยู่เสมอ....บ้านเมืองที่ศิวิลิสมากนั้นก็คือ บ้านเมืองที่ราษฎรพลเมือง เป็นคนศิวิลิสโดยมากราษฎรพลเมืองเหล่านั้น ย่อมตั้งใจช่วยกันทำการงานบ้านเมืองจึงเจริญ...." ²

จากความข้างต้นจะเห็นได้ว่า ความศิวิลิสของพลเมืองนั้นก็คือการเป็นพลเมืองดี ช่วยทำประโยชน์ให้กับชาติบ้านเมืองของตนเอง ส่วนเมืองหรือประเทศที่ศิวิลิส ก็คือ ประเทศที่ประชาชนและราษฎรดำรงตนเป็นพลเมืองดี เช่นเดียวกัน

¹ กรมศึกษาธิการ, หนังสืออ่านภูมิศาสตร์ เล่ม 2, (กรุงเทพ, โรงพิมพ์อักษรนิติ, รศ. 123 (พ.ศ. 2447)), หน้า 118-119 (เน้นโดยผู้เขียน)

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 157-159 (เน้นโดยผู้เขียน)

สำหรับเนื้อหาแบบเรียนของหนังสือภูมิศาสตร์ของประเทศสยามนั้น กล่าวได้ว่าเป็นหนังสือที่มุ่งจะอธิบายถึง "ประเทศสยาม" โดยแท้จริงเริ่มตั้งแต่ รูปพรรณ, ขนาด, ที่ตั้ง, ประเทศใกล้เคียง ไปจนกระทั่งถึงเรื่องของการปกครอง รัฐบาล, การภาษีอากร การจ่ายบำรุงผลประโยชน์ของบ้านเมืองไปจนกระทั่งถึงความเจริญในอนาคต เลยทีเดียว

ลักษณะดังกล่าวนี้อาจพิจารณาได้ว่านอกจากจะเป็นการสอนให้รับรู้ถึง เขตแดนและเอกราชของประเทศไทยแล้ว ยังได้มีลักษณะของการอบรมและกล่อมเกล่าให้เด็กนักเรียนได้รับรู้ถึงกระบวนการและโครงสร้างทางการเมืองและการปกครองในขณะนั้น รวมถึงตลอดถึงภารกิจหรืออำนาจรัฐสมัยใหม่ ในอันที่จะเรียกเก็บภาษีอากร, การออกกฎหมายบังคับใช้, การปกครองตลอดจนการแบ่งปัน ผลประโยชน์อันได้จากภาษีอากรไปพัฒนาและบำรุงประเทศอีกด้วย

ในส่วนของการอธิบายให้ผู้เรียนรับทราบถึงกลไกและโครงสร้างทางการเมือง การปกครองหรืออำนาจรัฐสมัยใหม่นั้น เน้นการอธิบายให้ผู้เรียนได้ตระหนักและรับรู้ถึงความสูงส่งในแง่ของการ เป็นศูนย์รวมแห่งอำนาจทางการเมืองและการบริหารงานเมืองขององค์พระมหากษัตริย์ โดยมีบรรดาเสนาบดีประจำกระทรวง ทบวง กรม เป็นเสมือนมือและเท้าเพื่อแบ่งเบาพระราชภารกิจเท่านั้น อำนาจเด็ดขาดในการสั่งการและการตัดสินใจย่อมขึ้นอยู่กับพระองค์เพียงผู้เดียว ซึ่งจะได้กล่าวถึงในรายละเอียดในบทต่อไป

ในส่วนของวิชาวิทยาศาสตร์ ซึ่งในหลักสูตร พ.ศ. 2445 นี้เรียกว่า ความรู้เบื้องต้น คณิตศาสตร์ บทรียนด้วยของบ้าง และวิชาวิทยา บ้างนั้น นับได้ว่าก้าวหน้ากว่าเดิมมาก และในช่วงเวลานี้ก็ได้มีตำราเรียนหรือแบบเรียนปรากฏออกมาให้เห็น 3 เล่มคือ บทรียนด้วยของเล่ม 1 บทรียนด้วยของ เล่ม 2 และบทรียนด้วยของ เล่ม 3¹

ในระดับประโยคประถมศึกษา นั้น หากได้มีการกำหนดแบบเรียนที่จะใช้เรียนใช้สอนในวิชาวิทยาศาสตร์ไม่ อย่างไรก็ดีเข้าใจว่าคงจะมีหนังสือเป็นแบบฉบับอยู่เช่นกัน เพราะในหลักสูตรกำหนดไว้ว่า ในประโยคประถมศึกษา ชั้น 1 นั้น

¹ กรมศึกษาธิการ, หลักสูตรสำหรับสามัญศึกษาชั้นประถม และมัธยม, (กรุงเทพฯ, อักษรนิติ, รศ. 124 (พ.ศ. 2448)), หน้า 20-21

".....ให้ครูใหญ่เลือก 20 บท สำหรับชั้นนี้ ตามแต่นายตรวจจะอนุญาตให้
สอน ตัวอย่างเช่น เช้า, ทองใบ, ไม้, มะพร้าว, แม่น้ำ, สัตว์ ต่าง ๆ
 ฯลฯ"

และการที่จะสอนอย่างนี้ให้ครูเอาของ เหล่านั้นมาให้ให้นักเรียนดูเป็นตัวอย่าง
เสมอ เพื่อจะได้ให้นักเรียนสังเกตและออกความคิดเอง" ¹

และในประโยคประถมศึกษา ชั้น 2 และชั้น 3 ก็ยังคงกำหนดในทำนองเดียวกันกับที่กล่าวข้างต้น
ชี้ว่าไม่ให้ซ้ำกันและจะต้องยากและกว้างขวางกว่าในชั้นที่ผ่านมา

สำหรับในประโยคมัธยมศึกษาชั้น วิชาวิทยาศาสตร์หรือในช่วงนี้เรียกว่าวิชา นั้น
ได้มีการกำหนดแบบเรียนให้เห็นอย่างชัดเจน คือ บทเรียนด้วยของ เล่ม 1, 2 และเล่ม 3
ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น ซึ่งการจัดให้เรียนในแต่ละชั้น แต่ละเล่ม เป็นดังนี้คือ ในประโยค
มัธยมศึกษาชั้น 1 ให้เรียนจากบทเรียนด้วยของ เล่ม 1 ในประโยคมัธยมศึกษาชั้น 2 ให้เรียน
จากบทเรียนด้วยของ เล่ม 2 และในประโยคมัธยมศึกษาชั้น 3 ให้เรียนจากบทเรียนด้วยของ
เล่ม 3 ²

เนื้อหาโดยทั่วไปของแบบเรียนวิทยาศาสตร์ ในช่วงเวลานี้อันได้แก่บทเรียนด้วยของ
ทั้ง 3 เล่มนั้น พิจารณาแล้วเห็นว่า เป็นการสอนให้เด็กผู้เรียนได้รับทราบถึงวิทยาการใหม่ ๆ
โดยแท้จริงอีกวิชาหนึ่ง คือ เป็นความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ ซึ่งเจริญก้าวหน้าอย่างสูงในประเทศ
แถบยุโรปและอเมริกาซึ่งไทยรับเอาอิทธิพลนั้นมา ความรู้ที่นี้เป็นพื้นฐานตั้งแต่แรกเริ่มและ
สอนไว้อย่างละเอียดละออมาก อีกทั้งยังมีรูปภาพประกอบให้เห็นด้วย ตั้งแต่เล่ม 1 ถึง เล่ม 3
และมีความละเอียดลึกซึ้งและความยากมากขึ้นตามลำดับ ตั้งแต่เล่ม 1 ถึง เล่ม 3 โดยเฉพาะ
เล่ม 3 นั้นเรียนละเอียดจนกระทั่งถึงอวัยวะภายในของสัตว์และของมนุษย์เลยทีเดียว เป็นอัน
รวมความได้ว่า แบบเรียนทางด้านวิทยาศาสตร์ซึ่งได้แก่ บทเรียนด้วยของทั้ง 3 เล่มในช่วงนี้
เป็นการเสนอความรู้ทางด้านวิทยาการสมัยใหม่ให้กับผู้เรียนโดยแท้

¹ อ่างใน, กรมวิชาการ, ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา, หน้า 124

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 124-125

ในส่วนของวิชาภาษาต่างประเทศ ในช่วงนั้นสังเกตเห็นได้ว่ามีความแตกต่างจากหลักสูตร พ.ศ. 2438 พอสมควร กล่าวคือ ในหลักสูตร พ.ศ. 2438 นั้น นอกจากวิชาภาษาอังกฤษแล้วยังมีภาษาบาลี และภาษามลายู รวมอยู่ในหลักสูตรด้วย แต่ในหลักสูตร พ.ศ. 2445 นี้ ภาษาบาลี และภาษามลายู หายไป ยังคงเหลืออยู่แต่ภาษาอังกฤษอย่างเดียว นอกจากนั้นยังมีข้อนำสังเกตอีกข้อหนึ่งว่า ในหลักสูตร พ.ศ. 2438 นั้น มีแบบเรียนสำหรับสอนและเรียนภาษาอังกฤษอยู่ 5 เล่ม คือ บันได เล่ม 1 ถึง เล่ม 5 แต่ครั้งพอมมาถึงหลักสูตร พ.ศ. 2445 นี้ ปรากฏว่าหนังสือแบบเรียนที่กำหนดให้อ่านและสอนกันนั้นมีเพียง 2 เล่มคือ บันไดเล่ม 1 และเล่ม 2 ซึ่งใช้สอนในระดับมัธยมศึกษา คือ บันไดเล่ม 1 สอนในประโยคมัธยมศึกษาชั้น 1 และชั้น 2 ส่วนบันไดเล่ม 2 นั้น ใช้เรียนกันในประโยคมัธยมศึกษาชั้น 3¹

สำหรับเนื้อหาของแบบเรียนบันไดเล่ม 1 และเล่ม 2 ในช่วงนี้ก็มิได้มีความแตกต่างกับในช่วงหลักสูตร พ.ศ. 2438 แต่อย่างใด จึงจะไม่ขอล่าช้าในด้านเนื้อหาโดยสังเขปของหนังสือแบบเรียนทั้ง 2 เล่มในที่นี้

วิชาที่จัดได้ว่าเป็นวิชาใหม่สุด ไม่เคยปรากฏอยู่ในหลักสูตรใดมาก่อน และเพิ่งจะมาปรากฏในหลักสูตร พ.ศ. 2445 นี้เป็นแห่งแรกก็คือ วิชา จรรยา ซึ่งในหลักสูตร พ.ศ. 2445 นี้ บรรจุสอนทั้งในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาเลยทีเดียว จะแตกต่างกันก็เฉพาะในรายละเอียดของเนื้อหาและการเรียนการสอนเท่านั้น

วิชาจรรยา ดังว่านี้ ทั้งในประโยคประถมศึกษาและมัธยมศึกษาได้กำหนดการแยกย่อยหัวข้อ ออกเป็น 3 ส่วนคือ ส่วนที่ว่าด้วย คีล ส่วนที่ว่าด้วย ธรรม และส่วนที่ว่าด้วยความประพฤติ ในส่วนของ คีล นั้น ส่วนใหญ่จะเป็นข้อห้ามใน คีล 5 ของพุทธศาสนา เช่น การห้ามฆ่าสัตว์ ห้ามทรมาณสัตว์ ห้ามขโมยของ ห้ามพูดเท็จ ห้ามเสพย์ของมีนเมา ให้หาเลี้ยงชีพโดยทางสุจริต เป็นต้น ในส่วนของ ธรรม นั้น ก็จะสอนแนวทางที่ควรประพฤติปฏิบัติอันเป็นสิ่งตรงกันข้ามกับ คีล คือ ข้อห้ามดังกล่าวมาแล้ว และในส่วนของความประพฤตินั้น ในหลักสูตรได้กำหนดให้ครูตรวจตราดูแลให้เด็กนักเรียนมีความประพฤติและสันดานเป็นไปตามที่

¹ ุรายละเอียดใน กรมวิชาการ, ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา, หน้า 88

ให้เรียนและสอนหลัก คีล และธรรม มานั้น กล่าวโดยสรุปแล้วก็คือ จุดมุ่งหมายของการบรรจุวิชา จรรยา ลงในหลักสูตรนี้ก็เพื่อต้องการอบรมและกล่อมเกล่าให้ผู้เรียนละไว้ในสิ่งซึ่งสังคมขณะนั้นเชื่อว่า เป็นสิ่งไม่ดี ไม่พึงปฏิบัติ อันได้แก่ คีล 5 เป็นต้น และสอนให้ประพฤติและปฏิบัติในสิ่งซึ่งตรงกันข้ามกับ คีล 5 ดังกล่าวนั้น

ในส่วนของแบบเรียนวิชาจรรยา นี้ กำหนดแบบเรียนสำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ ให้ใช้แบบเรียนจรรยา เบญจคีล และเบญจธรรม ส่วนในประโยคมัธยมศึกษาชั้น ๖ กำหนดไว้ให้ใช้แบบเรียน ธรรมจรรยา เป็นหลัก

เนื้อหาของหนังสือ เบญจคีล และ เบญจธรรม ที่ใช้เรียนใช้สอนกันในระดับประโยคประถมศึกษาชั้น ๖ พิจารณาแล้ว เนื้อหาโดยส่วนใหญ่จะเป็นการสอนให้รู้จักหลักธรรมคำสั่งสอนของศาสนาพุทธ โดยเริ่มจากการอธิบายและให้ความหมายของคีล 5 แต่ละข้อว่า เป็นอย่างไร หากประพฤติแล้วจะเกิดโทษอย่างไร เลี่ยงไม่ประพฤติแล้วจะเป็นประโยชน์อย่างไร นอกจากนั้นยังสอนให้เป็นผู้มีเมตตากรุณา ประกอบอาชีพโดยชอบ ความสำรวมกาย วาจา ใจ ความมีสัจย์ เป็นต้น

สำหรับแบบเรียนธรรมจรรยา ซึ่งเป็นแบบเรียนที่ใช้เรียนใช้สอนกันในระดับประโยคมัธยมศึกษาในช่วงนั้น มีอยู่ด้วยกันทั้งหมด 5 เล่มคือ ธรรมจรรยาเล่ม 1, 2, 4, 5 และเล่ม 6 เป็นที่น่าสังเกตว่า ในช่วง พ.ศ. 2445-2453 นี้ไม่มีการเรียบเรียงและตีพิมพ์หนังสือธรรมจรรยาเล่ม 3 ออกมาเลย หนังสือธรรมจรรยา เล่ม 3 ดังว่านี้ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2479 คือหลังจากรัชกาลที่ 5 เสด็จสวรรคตแล้ว 26 ปี รวมความว่าหนังสือธรรมจรรยาเล่ม 3 เริ่มตีพิมพ์ครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 7 ดังในคำนำของหนังสือธรรมจรรยาเล่ม 3 ระบุเอาไว้ว่า

"หนังสืออ่านธรรมจรรยาที่มีอยู่แล้ว 5 เล่มคือ เล่ม 1-2-4-5-6 คงขาดเล่ม 3 อยู่เล่มหนึ่ง หนังสือชุดนี้ ครู อาจารย์ มักจะกำหนดให้ใช้ในชั้นต่าง ๆ ดังนี้ คือ เล่ม 1-2 ใช้ในชั้นประถม เล่ม 4 ใช้ในชั้นมัธยมต้น เล่ม 5-6 ใช้ในชั้นมัธยมปลาย (ปีที่ 5-6) สำหรับชั้นมัธยมต้น คงมีหนังสือชุดจรรยาขาดไปเล่มหนึ่ง ทางกรมได้เคยขอร้องให้คนภายนอกเขียนขึ้น แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ

มาใน พ.ศ. 2479 นายไซ เรื่องศิลป์ ได้เรียบเรียงหนังสือเล่มนี้จนสำเร็จ
มอบลิขสิทธิ์ให้แก่กระทรวงธรรมการ....." ¹

นั้นก็หมายความว่า แบบเรียนธรรมจริยา ที่ใช้เรียนสอนกันในช่วง พ.ศ. 2445-
2453 นั้น มีอยู่เพียง 5 เล่มดังกล่าวมาแล้ว

ในด้านเนื้อหาโดยทั่วไปของแบบเรียนธรรมจริยานี้ พิจารณาดูแล้วพบว่า เป็นการ
เน้นให้ผู้เรียนประพฤตินเป็น "คนดี" และเป็น "พลเมืองดี" ไปด้วยในขณะที่เดียวกันเช่น ใน
ธรรมจริยา เล่ม 1 นั้น มีบทที่ว่าด้วยเรื่อง อย่าเล่นเป็นพาลเกเร อย่าเล่นของให้เสีย ความ
พากเพียร ความกระหมัดกระหม่อม จงเอื้อเฟื้อต่อผู้อื่น กริยาเรียบร้อย การรักษาสมบัติอันเป็น
ของกลางให้ถาวร ในธรรมจริยาเล่ม 2 กำหนดบทเรียนว่าด้วย ความสะอาด ความเพียร
กริยาเรียบร้อย อยู่ในข้อบังคับ ตรงต่อเวลา ความซื่อตรง การรักษาสมบัติอันเป็นสาธารณะ
ประโยชน์ กตัญญู และรักชาติ ในธรรมจริยา เล่ม 4 มีบทว่าด้วย รัฐบาลหรือการปกครอง
บ้านเมือง ความรักชาติ ความดีที่ไม่รู้จักสิ้นสุด ในธรรมจริยา เล่ม 5 ว่าด้วยความสำรวมตน
ความสัตย์สุจริต ความกล้าหาญ อุทาหรณ์ของความกล้าหาญ ความสุข และในเล่ม 6 ว่าด้วย
ความเชื่อฟัง เมตตากรุณา กริยาดี ผู้ดี การไว้อภัย ความกตัญญู สามัคคี และความรัก
ชาติบ้านเมือง เป็นต้น

ลักษณะของการเสนอบทดังกล่าวในตอนต้นของหนังสือธรรมจริยานั้น มีการอธิบาย
และยกตัวอย่างประกอบการพรรณนาเอาไว้อย่างชัดเจน เช่นว่า ทำไมจะต้องรักชาติบ้านเมือง
ความรักชาติบ้านเมืองคืออะไร และแตกต่างจากรักอย่างอื่นอย่างไร หรือความเมตตา
กรุณานั้น เป็นอย่างไร พระมหากษัตริย์มีความเมตตากรุณาต่อเราอย่างไร เราควรจะทำกตัญญู
ต่อท่านอย่างไร เป็นต้น ซึ่งรายละเอียดต่าง ๆ เหล่านี้จะนำไปกล่าวและพิจารณาในบท
ต่อไปของการศึกษานี้

¹ นายไซ เรื่องศิลป์, หนังสืออ่านธรรมจริยา เล่ม 3, (กรุงเทพ, โรงเรียน
ช่างพิมพ์วัดสังเวช, พ.ศ. 2479), หน้าคำนำ

ใน พ.ศ. 2452 นั้นได้มีการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาของชาติเกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ก่อนจะสิ้นสุริยกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2452 ได้มีการประกาศแผนการศึกษาของชาติใหม่ ในส่วนสามัญศึกษานั้น กำหนดให้มีมูลศึกษาเป็นการศึกษาเบื้องต้น 3 ปี โดยในก่อนหน้านั้นการศึกษาชั้นมูลศึกษาแม้จะมีอยู่แต่ก็มิได้กำหนดรูปแบบของการเรียนการสอนเอาไว้ เป็นแต่ว่าจัดการกันเองเพื่อเตรียมคนเข้าเรียนในประโยคประถมศึกษาเท่านั้น เมื่อจบชั้นมูลศึกษาแล้ว ก็ไปต่อประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ซึ่งมีอยู่ชั้นละ 3 ปีเหมือนของเดิม ตามลำดับ และท้ายที่สุดคือ มัธยมสูง ซึ่งก่อนนั้นมีอยู่เพียง 2 ปี ก็ได้ขยายออกเป็น 3 ปีในการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้¹

การเปลี่ยนแปลงทางการจัดการศึกษาใน พ.ศ. 2452 นี้หากจะกล่าวโดยรวมแล้ว อาจกล่าวได้ว่า เป็นการมุ่งขยายวิชาเรียนที่มีอยู่ให้กว้างขวางและมีความละเอียดลึกซึ้งขึ้น กล่าวคือ ในชั้นมูลศึกษานั้น แต่เดิมยังคงเน้นหนักเรื่องการเรียนรู้ภาษาไทยและเลขวิธีเป็นหลักอยู่ ครั้นมาถึงหลักสูตรปี พ.ศ. 2452 นี้ ปรากฏว่าได้มีการนำเอาวิชาใหม่ ๆ ที่เคยเรียนเคยสอนกันอยู่เฉพาะในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาลงไป เรียนไปสอนกันในระดับมูลศึกษาด้วย เช่น วิชาความรู้เรื่องเมืองไทย ซึ่งเทียบได้กับวิชาภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์อย่างง่าย ๆ วิชาการรักษาตัวซึ่งเทียบได้กับวิชา ศาสตร์ หรือวิทยาศาสตร์เบื้องต้น วิชาจรรยา ซึ่งแต่เดิมไม่มีเรียนอยู่ในระดับมูลศึกษา ก็ได้มีการบรรจุลงไปเรียนไปสอนกันในระดับมูลศึกษาในช่วง นี้เช่นกัน

ในส่วนของระดับประถมศึกษาก็เช่นเดียวกัน คือเริ่มมีการนำเอาวิชาภูมิศาสตร์และพงศาวดาร ลงไปสอนควบคู่กัน เช่นเดียวกับระดับมัธยมศึกษา บทเรียนด้วยของ ซึ่งมีอยู่เดิมก็ได้ขยายออกไปให้มีเนื้อหาครอบคลุมเช่นเดียวกับวิชาวิทยา ในระดับมัธยมศึกษา เช่นกัน

ในส่วนของมัธยมศึกษาและมัธยมสูงนั้น ก็ได้มีการพัฒนาการขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก เช่น ในบทเรียนด้วยของหรือวิทยาของเดิมนั้น ก็ได้ขยายออกให้เป็นวิชาวิทยาศาสตร์อย่างค่อนข้าง

¹ กรมวิชาการ, ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา, หน้า 11

ชัดเจน เช่น กำหนดให้สอนวิชา ฟิสิกส์ กราฟฟี่ สรีรศาสตร์ และสุขวิทยา และฟิสิกส์ภาคปฏิบัติ เป็นต้น¹ เป็นอันรวมความได้ว่า การจัดการศึกษาในช่วงนี้ มีวิวัฒนาการก้าวหน้ากว่าของเดิมมาก

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในปี พ.ศ. 2452 จะได้มีการเปลี่ยนแปลงการจัดการศึกษาบางประเด็น แต่ในเรื่องแบบเรียนนั้นยังคงมิได้เปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาไปจากของเดิมเลย ยังคงใช้แบบเรียนตั้งแต่ครั้ง พ.ศ. 2445 อยู่ จะแตกต่างบ้างก็คงจะเป็นตำราทางด้านภาษาอังกฤษ และภาษาต่างประเทศอย่างอื่น แต่ก็มีได้ระบุชื่อตำราต่าง ๆ เหล่านั้นแต่อย่างใด ดังนั้น แบบเรียนที่ใช้เรียนใช้สอนกันในขณะนั้น จึงพอจะอนุมานได้ว่า ยังคงใช้แบบเรียนของเดิมที่มีอยู่ ซึ่งรายละเอียดของเนื้อหาที่มีได้เปลี่ยนแปลงไปแต่อย่างใด แม้ว่าจะมีการกำหนดให้การเรียนการสอนมีความละเอียด และเป็นระบบมากยิ่งขึ้นก็ตาม

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า การจัดการศึกษาของชาติในสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2414-2453) นั้น ได้วิวัฒนาการก้าวหน้ามาเป็นลำดับ ไม่ว่าจะเป็นด้านของหลักสูตร ด้านการกำหนดวิชาเรียน การกำหนดสิ่งที่จะจัดป้อนให้กับเด็กผู้เรียน เป็นต้น

ในส่วนของการจัดการศึกษาในช่วงแรก (พ.ศ. 2414-2431) นั้น จะเป็นการเริ่มต้นของทั้งผู้ที่จะให้และผู้ที่จะรับ คือ ทั้งรัฐ และราษฎรพลเมือง ด้วยว่าเป็นของใหม่ต่อทั้งสองฝ่าย ดังนั้น แก่นของแบบเรียนจึงมุ่งเน้นไปที่วิชาภาษาไทยและเลขวิธี เพื่อเน้นให้เด็กนักเรียนเป็นผู้อ่านออก-เขียนได้เสียก่อน เป็นเบื้องต้น ซึ่งอาจพิจารณาได้ว่าช่วงนี้เป็นช่วงที่รัฐเตรียมคนและสร้างเครื่องมือให้กับคนเหล่านั้น (อันได้แก่การอ่านออก-เขียนได้) ทั้งนี้เพื่อจะให้ผู้เรียนใช้เครื่องมือดังกล่าวนั้นไปรับเอาสิ่งซึ่งรัฐต้องการจะให้เป็นระดับหรือในช่วงเวลาต่อไป

เมื่อเข้าสู่ช่วงที่สองคือ ช่วง พ.ศ. 2431-2438 อาจกล่าวได้ว่าช่วงเวลานี้รัฐบาลได้ตระหนักค่อนข้างชัดเจนแล้วว่า จะจัดป้อนอะไรให้กับผู้เรียนบ้าง และจะกระทำโดย

¹ โปรดดูรายละเอียดใน กรมวิชาการ, ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา,

วิธีใด สิ่งหนึ่งที่เห็นได้อย่างชัดเจนก็คือ ความเป็นระบบและมีระเบียบของหลักสูตรการเรียนการสอนอันได้แก่หลักสูตร พ.ศ. 2438 ซึ่งได้มีการจัดแบ่งระดับชั้นประโยคออกอย่างชัดเจน และต่อเนื่องกันไป นอกจากนั้นยังได้มีการบรรจุเอาวิชาการใหม่ ๆ เข้าไปเพื่อใช้เรียนใช้สอนกัน โดยมีภาษาต่างประเทศ พงศาวดาร ภูมิศาสตร์ และพงศาวดารของชาติไทย เป็นอาทิ

ลักษณะเด่นที่น่าสังเกตของการจัดการศึกษาในช่วงที่ 2 (พ.ศ. 2431-2438) นี้ก็คือ การเริ่มปลูกฝังลักษณะของความรู้ทางด้านวิทยาการสมัยใหม่ให้กับผู้เรียน อันได้แก่วิชา ภูมิศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นการขยายโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ของผู้เรียนให้กว้างขึ้น ดังได้กล่าวมาแล้วประการหนึ่ง ส่วนอีกประการหนึ่งก็คือ การอบรมกล่อมเกล่าให้เด็กนักเรียนตระหนักถึงความเป็นมาของชาติของตน ตระหนักถึงความสำคัญ ความกล้าหาญ ตลอดจนความเสียสละอันยิ่งใหญ่ของบูรพมหากษัตริย์ และบรรพบุรุษของตน และที่สำคัญที่สุดตระหนักถึงพระบารมีและความสูงส่งของพระมหากษัตริย์ไทย ลักษณะเช่นนี้กล่าวได้ว่าเป็นลักษณะของการปูพื้นฐานด้านความเป็นชาติ, ความสำนึกในความรักชาติ และเป็นลักษณะของการกล่อมเกล่าให้เด็กได้รับรู้ในความคิดเกี่ยวกับรัฐประชาชาติ ซึ่งวิชาที่รับผิดชอบในการกล่อมเกล่าเช่นนี้ก็คือวิชา พงศาวดารนั่นเอง จึงอาจกล่าวได้ในที่นี้ว่า การจัดการศึกษาของชาติในช่วงที่ 2 นี้ มีลักษณะของการกล่อมเกล่าทางการเมืองเกิดขึ้นบ้างแล้ว

และท้ายที่สุดเมื่อเข้าสู่การจัดการศึกษาของชาติในช่วงสุดท้ายคือ พ.ศ. 2438-2453 การศึกษาในช่วงนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นช่วงที่มีความเป็นระบบและเป็นระเบียบค่อนข้างจะเต็มที่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นด้านหลักสูตร และวิชาเรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงนี้ได้มีการเพิ่มเติมวิชาใหม่เข้ามาอีกคือ วิชาจรรยา ซึ่งวิชาจรรยาอันนี้จะมาปรากฏในหลักสูตรครั้งแรกก็ในช่วงที่ 3 นี้เอง

การจัดการศึกษาของชาติในช่วงที่ 3 คือช่วง พ.ศ. 2438-2453 นี้ จะเห็นได้อย่างชัดเจนถึงเนื้อหาของแบบเรียนที่สะท้อนถึงความพยายามในการหล่อหลอมกล่อมเกล่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งการฉีดป้อนคุณค่าต่าง ๆ ในทางการเมืองให้กับเด็กนักเรียนอย่างค่อนข้างเป็นระบบและค่อนข้างมีความสมบูรณ์ในตัวเอง ซึ่งเนื้อหาแบบเรียนที่กระทำหน้าที่ในการฉีดป้อนคุณค่า ตลอดจนแนวความคิดโดยเจตนาจะอบรมกล่อมเกล่าผู้เรียนดังกล่าวนี้ก็คือ วิชาจรรยา อันประกอบด้วยแบบเรียน เญวจีล-เญจธรรม หนังสืออ่านจรรยา นิทานสุภาษิต และ

หนังสือชุด ธรรมจริยา นั้นเอง

ลักษณะของการจัดป้อนคุณค่าต่าง ๆ หรือการกล่อมเกลாதังกล่าวนั้น จะเห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ด้วยการพิจารณารูปแบบการนำเสนอ และเนื้อหาของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจริยธรรม ดังต่อไปนี้.

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจริยธรรม

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
เบญจศีลและ เบญจธรรม	เบญจศีล	มุ่งสอนให้เด็กได้รับรู้ถึงข้อพึงละเว้นปฏิบัติ 5 ประการ ในพระพุทธศาสนา อันได้แก่ การฆ่าสัตว์ตัดชีวิต การลักขโมย การประพฤตินอกใจ การกล่าวคำเท็จ และเว้นจากการเสพของมีนเมา
	สิกขาบทที่ 1 ปาณาติปาตา เวรมณี	มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้ละเว้นต่อการ ทำร้ายร่างกาย การทรมาน ตลอดจนถึงการฆ่าสิ่งมีชีวิตให้ได้รับบาดเจ็บหรือถึงแก่ความตาย
	สิกขาบทที่ 2 อทินนาทานา เวรมณี	มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้ละเว้นซึ่งการคดโกงหรือลักขโมยทรัพย์สินสิ่งของของผู้อื่นอันมีโทษของตัว
	สิกขาบทที่ 3 กาเมสุมิฉจจารา เวรมณี	มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้ละเว้นซึ่งการประพฤตินอกใจในคู่มิตรของผู้อื่น
	สิกขาบทที่ 4 มุสาวาทา เวรมณี	มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้ตั้งอยู่ในความสัตย์และละเว้นซึ่งการพูดเท็จ และพูดเหลวไหล

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจรยา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
	<p>สิกขาบทที่ 5 สุราเมรยัชชฌมา ทัฎฐานา เวมณี</p>	<p>มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้ตั้งอยู่ในความมีสติและงศเว้นจากการเสพยาเครื่องทองของเมา</p>
	<p>เบญจกัลยาณธรรม</p>	<p>มุ่งสอนให้เด็กได้รับรู้ถึงข้ออันพึงปฏิบัติ 5 ประการในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นสิ่งตรงกันข้ามกับ คีล 5 อันได้แก่ เมตตากฤดา สัมมาอาชีวะ ความสำรวมในกาม ความมีสัจย์ และความมีสัจรอบคอบ</p>
	<p>เบญจกัลยาณธรรมใน สิกขาบทที่ 1 เมตตา กฤดา</p>	<p>มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้ตั้งอยู่ในความคิดปรารถนาที่จะให้ผู้อื่นเป็นสุข และความคิดที่จะให้ผู้อื่นปราศจากความทุกข์ เศร้าหมอง นั่นคือไม่เบียดเบียนทำร้ายรังแกคนอื่น และช่วยให้เขาหลุดพ้นจากความทุกข์</p>
	<p>เบญจกัลยาณธรรมใน สิกขาบทที่ 2 สัมมา- อาชีวะ</p>	<p>มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้ตั้งอยู่ในความเลี้ยงชีพชอบ ไม่คคโกง หรือลักทรัพย์ของคนอื่นมาเป็นของตัว</p>
	<p>เบญจกัลยาณธรรมใน สิกขาบทที่ 3 ความ สำรวมในกาม</p>	<p>มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้มีความสำรวมในกาม ไม่ล่วงละเมิด ผิดลูกเมียผู้อื่น</p>
	<p>เบญจกัลยาณธรรมใน สิกขาบทที่ 4 ความ มีสัจย์</p>	<p>มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้ตั้งตนอยู่ในความจริง ความถูกต้อง ชื่อตรง</p>

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจรรยา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
	เณรจกัลยาณธรรมใน ลิกขาบทที่ 5 ความมี สติรอบคอบ	มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้ตั้งอยู่ในความมีสติสัมปชัญญะ ด้วยการไม่เสพยาของมีเมา อันจะนำมาซึ่งการ ซากสติ
แบบสอนอ่านจรรยา นิทานสุภาษิต	บทที่ 1 เรื่อง โคนันทวิศาล บทที่ 2 เรื่อง นายมากับนายพา บทที่ 3 เรื่อง เด็กเลี้ยงแกะ บทที่ 4 เรื่อง กากับนกแก บทที่ 5 เรื่อง หมูสอนกับพี่สาว บทที่ 6 เรื่อง กระท่ายคืนตูม บทที่ 7 เรื่อง ลาต่างกับโคต่าง บทที่ 8 เรื่อง นากินปลา	จงอย่าใช้วาจาหยาบคาย จงเป็นผู้มีสัมมาคารวะ และอย่าใช้วาจาหยาบคาย จงอย่าเป็นผู้กล่าวเท็จ หรือพูดจาเหลวไหล จงอย่าเป็นผู้ เกียจคร้าน นอนตื่นสาย จงอย่าเป็นผู้พูดจาเหลวไหล จงอย่าเป็นคนฉลาดกลัว จงอย่าเห็นแก่ประโยชน์ จงอย่าเป็นผู้ถือเปรียบแก่งแย่ง

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจรรยา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
	บทที่ 9 เรื่อง โศกของชานา	จงอย่าข่มเหงเขา
	บทที่ 10 เรื่อง ไม้อาร์รี	จงอย่าโลภ
	บทที่ 11 เรื่อง ช้างกับมดแดง	จงอย่ายกตนข่มท่าน
	บทที่ 12 เรื่อง กระท้ายแห่เสื้อ	จงอย่าเป็นคนพาล
	บทที่ 13 เรื่อง ศึกกลางเมือง	จงอย่าก่อวิวาท
	บทที่ 14 เรื่อง ตะปูเกือกม้า	จงอย่าดูหมิ่นของน้อย
	บทที่ 15 เรื่อง ราชสีห์คบเพื่อน	จงอย่าเป็นคนที่ขี้โยโส
	บทที่ 16 เรื่อง แมวกับแร้ง	จงอย่าเป็นคนลับลี้ย หลบแคลง
	บทที่ 17 เรื่อง กิ้งก่าได้ทอง	จงอย่าเป็นคนที่ขี้โยโส
	บทที่ 18 เรื่อง บ้างข้างยู	จงอย่าส่อเสียตยุงเขา

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจรยา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
	บทที่ 19 เรื่อง ช้างเกร	จงอย่าเป็นคนพาล
	บทที่ 20 เรื่อง นกมีหูหนูมีปีก	จงอย่าเป็นคนสับสับ ตลบแคลง
	บทที่ 21 เรื่อง เสกมะม่วง	จงอย่ากล่าวเท็จ
	บทที่ 22 เรื่อง สองสหาย	จงอย่าเป็นนักเลงเส้นเบี้ย
	บทที่ 23 เรื่อง หงส์ทอง	จงอย่าโลภมาก
	บทที่ 24 เรื่อง บุตรเศรษฐี	จงอย่าสู้พี่น้องสุรา
	บทที่ 25 เรื่อง เด็กรู้มาก	จงอย่าอิจฉาริษยาเขา
	บทที่ 26 เรื่อง สอนลูกให้เป็นโจร	จงอย่าลักขโมย
	บทที่ 27 เรื่อง ไก่สองตัว	จงอย่าพยาบาทน้องริษยาเขา
	บทที่ 28 เรื่อง สามสหาย	จงอย่าอิจฉาริษยาเขา

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจรรยา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
	บทที่ 29 เรื่อง สามเกลอ	จงอย่าเป็นคนกิริยาชั่ว
	บทที่ 30 เรื่อง พรานใจดี	จงเป็นผู้โอบอ้อมอารี
	บทที่ 31 เรื่อง น้าพิกา	จงเป็นผู้ตรงต่อเวลา
	บทที่ 32 เรื่อง นกกระจาบ	จงอย่าถือเปรียบแก่งแย่ง
	บทที่ 33 เรื่อง หนูปุ่น	จงเป็นผู้ว่าง่าย
	บทที่ 34 เรื่อง ซ้ายบุตรมาก	จงรู้จักประนีประนอม
	บทที่ 35 เรื่อง หนูซุน	จงมีความเพียร
	บทที่ 36 เรื่อง เต่าแข่งกับกระต่าย	อย่ายกตนข่มท่าน
	บทที่ 37 เรื่อง สองอิเหนา	จงมีความเพียร

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจรรยา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
	บทที่ 38 เรื่อง ชวานากับนกยาง	จงอย่าเห็นแก่แต่ประโยชน์ส่วนตน
	บทที่ 39 เรื่อง ราชสีห์กับเขี้ยวน้อย	จงรู้จักหักห้ามโทษะ
	บทที่ 40 เรื่อง ธรรมจริตเศรษฐี	จงตั้งใจต่อการทำงาน
	บทที่ 41 เรื่อง หญิงแม่ลูกอ่อนกับ นายทหาร	จงมีใจกรุณา
	บทที่ 42 เรื่อง พระยาเนื้อสองตัว	จงเป็นผู้มีใจเมตตากรุณา
	บทที่ 43 เรื่อง นายแทน	จงทำตัวให้เป็นที่ใช้วางใจแก่ผู้อื่น
	บทที่ 44 เรื่อง หนูใจ	จงรู้จักรักษาชื่อเสียง
	บทที่ 45 เรื่อง หนูแฉ้ว	จงกตัญญูต่อผู้มีคุณ
	บทที่ 46 เรื่อง นางลัคนารี	จงเป็นผู้ซื่อตรง

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจรรยา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
	บทที่ 47 เรื่อง นกแซกเท้าเลี้ยงพ่อแม่ บทที่ 48 เรื่อง ความซื่อ บทที่ 49 เรื่อง เป็นนกอะไรดีเอ๋ย บทที่ 50 เรื่อง หนูแยม บทที่ 51 เรื่อง ห้องนับสิบก่อน บทที่ 52 เรื่อง เด็กชาวสวนกับเด็ก ชานา บทที่ 53 เรื่อง เงินสลิ้ง	จงรู้จักคุณบิดามารดา จงเป็นผู้รักษาสัจจะและซื่อตรง จงใช้ความที่นิจพิเคราะห์ จงพยายามบังคับใจตนเอง จงรู้จักหักห้ามโทษะ จงกระดากที่จะประพฤติชั่ว จงใช้ความที่นิจพิเคราะห์
ธรรมจรรยา เล่ม 1	บทที่ 1 อย่าเล่นเป็นพาลเกร	มุ่งสอนให้เด็กเป็นเด็กดี ไม่เล่นซุกซนเป็นเด็ก เกรไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ชีวิตและทรัพย์สิน ของผู้อื่น ตลอดจนอยู่ในโอวาทของผู้ปกครอง

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจรวิทยา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ข้อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
	บทที่ 2 อย่าเล่นให้เสียของ	มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้ตั้งอยู่ในความคิดที่จะทำประโยชน์แก่สมบัติอันเป็นสาธารณะ ไม่คิดที่จะทำลายของหลวง เช่นไม่เด็ดทำลายต้นไม้ที่ปลูกไว้ตามริมถนน
	บทที่ 3 ความสะอาด	มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้รักษาความสะอาดของร่างกายและเครื่องนุ่งห่ม มิให้สกปรก
	บทที่ 4 พากเพียร	มุ่งสอนให้เด็กนักเรียน ตั้งตนอยู่ในความพากเพียรพยายามในการทำงาน เมื่อตั้งใจไว้ว่าจะกระทำการสิ่งใด ก็ต้องพากเพียรพยายามกระทำไปให้สำเร็จลงจงได้
	บทที่ 5-6 ความกระหึ่มกระแทม	มุ่งสอนให้เด็กเป็นคนประหยัดมัธยัสถ์ เมื่อได้เงินค่าขนมจากบิดามารดาแล้วก็ให้รู้จักประหยัดเก็บออมไว้ ไม่นำไปเล่นการพนันจนหมดสิ้น หากใครรู้จักประหยัดเก็บออมเงินทองตั้งแต่เป็นเด็กแล้วโตขึ้นก็จะเป็นคนมั่งมีเงินทอง ตรงกันข้าม หากใครไม่รู้จักประหยัดเก็บออมก็จะกลายเป็นคนอนาถา

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจรยา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
	<p>บทที่ 7</p> <p>จงเอื้อเพื่อต่อผู้อื่น</p>	<p>มุ่งสอนให้เด็ก เป็นผู้พร้อมที่จะช่วยเหลือบุคคลอื่นที่ประสบความลำบาก เช่น เมื่อเจอคนหลงทางก็เข้าไปถามไถ่และช่วยเหลือเขาด้วยหัวใจไมตรี</p>
	<p>บทที่ 8-9</p> <p>กิริยาเรียบร้อย</p>	<p>มุ่งสอนให้เด็ก เป็นผู้มีกิริยา วาจา และความประพฤติที่เรียบร้อย อ่อนน้อมต่อผู้ที่มีอาวุโสกว่า หรือแม้แต่ผู้ที่เสมอด้วยกับตน</p>
	<p>บทที่ 10</p> <p>การรักษาสมบัติของเราให้ถาวร</p>	<p>มุ่งสอนให้เด็ก เป็นผู้รักในความสะอาดของที่อยู่อาศัยของตน และสอนให้เป็นผู้ทุณยอมในการใช้ของใช้ในบ้านเรือนของตน</p>
	<p>บทที่ 11</p> <p>การรักษาสมบัติอันเป็นของกลางให้ถาวร</p>	<p>มุ่งสอนให้เด็กนักเรียน เป็นผู้บำรุงรักษาของหรือสมบัติอันเป็นสาธารณะหรือส่วนกลาง เพราะแม้จะไม่ใช่สมบัติของตนโดยตรง แต่ก็เป็นของคนอื่นโดยทั้งหมดด้วย เช่น ถนนหนทาง ล้ำคลอง ซึ่งสิ่งเหล่านี้แม้ว่าจะมีเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลบำรุงรักษาอยู่แล้วก็ตาม แต่ในฐานะของประชาชนย่อมจะต้องร่วมมือรักษาสิ่งเหล่านี้ด้วย โดยการไม่ทำความเสียหายให้เกิดขึ้นและไม่ทิ้งเศษสิ่งสกปรกลงไป</p>

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจรวิทยา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
	บทที่ 12 ว่องไว	<p>สอนให้เด็กเป็นผู้มีความกล้าและไม่ประหม่าจนเกินความจำเป็น นอกจากนี้ยังจะหัดเป็นผู้ที่คล่องแคล่ว ว่องไว พุดจาละฉาน ไม่ช้าอึ้งหรือคึกกลัวเมื่อเจรจากับผู้ใหญ่</p>
	บทที่ 13 ใจกล้าไม่ตื่นเต้น	<p>มุ่งชี้ให้เด็กเห็นว่า การตื่นกลัวหรือตกใจโดยยังไม่ได้สืบสาวให้รู้ความจริงว่า สิ่งนั้นคืออะไร เป็นอย่างไรนั้นไม่ควรกระทำ การตั้งสติให้มีคง และการวินิจฉัยพิจารณาถึง เหตุผลและข้อเท็จจริง ควรจะหัดมาก่อน อย่งไรก็ดี ทั้งนี้ให้หมายความว่าจะสอนให้เด็กเป็นคนขำขัน เป็นแต่เพียงกลัวในสิ่งที่ควรกลัว และกล้าในสิ่งที่ควรกล้า</p>
	บทที่ 14 รักโรงเรียน	<p>มุ่งสอนให้เด็กเป็นคนรักโรงเรียน ซึ่งเป็นที่ให้ความรู้และความสนุกสนานกับเด็ก การสอนไม่เพียงแต่มุ่งให้รักโรงเรียนและพวกพ้องที่อยู่ในโรงเรียนเท่านั้น หากมุ่งให้เด็กปกป้องและรักษาโรงเรียนของตน เมื่อมีใครมากล่าวหาว่าร้ายว่าโรงเรียนของตนไม่ดีก็ช่วย กล่าวคือ เด็กจะต้องเจ็บร้อนและออกรับแทนโรงเรียน หากมีใครมากล่าวหาและสบหลู่โรงเรียนของตน</p>

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจรรยา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
ธรรมจรรยา เล่ม 2	บทที่ 1-2 ความสะอาด	มุ่งสอนให้เด็กรักความสะอาดของร่างกาย เครื่องนุ่งห่ม ของตนให้สะอาดสะอ้านอยู่เสมอ ไม่เป็นผู้รักความสกปรก
	บทที่ 3-4 ความเพียร	มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้ขยันหมั่นเพียรในการทำงาน และประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยความเอาใจใส่ ตลอดจนลงแรงทำอย่างสุดความสามารถ
	บทที่ 5-6 กิริยาเรียบร้อย	มุ่งเน้นให้เด็กรู้ถึงความเป็นผู้มีกิริยาจาจาเรียบร้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งขณะอยู่ต่อหน้าผู้ปกครอง หรือผู้มีอาวุโส เช่น พ่อ-แม่ ครู อาจารย์ เป็นต้น
	บทที่ 7-8 อยู่ในข้อบังคับ	มุ่งสอนให้เด็กได้รับรู้ถึงความสำคัญของการอยู่ในคำสั่งสอนอบรม ตลอดจนข้อบังคับของ พ่อ-แม่ และครู-อาจารย์ โดยการยกตัวอย่างเปรียบเทียบให้เห็นว่า ในบ้านและโรงเรียนก็เปรียบเสมือนกองทัพซึ่งมีแม่ทัพเป็นผู้นำ หากทหารในกองทัพเชื่อฟังแม่ทัพแล้ว กองทัพนั้นก็จะมิระเบี่ยงวินัยและความเข้มแข็ง โรงเรียนและบ้านก็เช่นเดียวกัน ดังนั้นเด็กจึงควรจะต้องเชื่อฟังพ่อแม่

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจรรยา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
	บทที่ 9 - 10 ตรงต่อเวลา	ครู อาจารย์ เพื่อความเรียบร้อยของบ้านและโรงเรียน เด็กจึงจะได้ชื่อว่าเป็นเด็กดี มุ่งเน้นให้เด็กเป็นผู้ตรงต่อเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเวลาที่นัดหมายกับบุคคลอื่น หากผิดเวลาหรือไปไม่ตรงเวลาอาจทำให้เกิดการเสียหายต่อตนเองและผู้อื่นด้วย
	บทที่ 11 - 12 ความซื่อตรง	มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้ยอมรับความจริง และยอมรับต่อผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำของตน ไม่ว่าจะผิดหรือถูกก็ตาม
	บทที่ 13 ความกระหม่อมกระหม่อม	มุ่งสอนให้เด็กเป็นคนประหยัดมัธยัสถ์ และรู้จักเก็บออมข้าวของ เงินทอง
	บทที่ 14 การรักษาสถาปัตยกรรมเป็น สาธารณะประโยชน์	มุ่งเน้นย้ำให้เด็กได้ตระหนักถึงความสำคัญของสาธารณสมบัติซึ่งเป็นสมบัติส่วนรวมของทุกคน ทั้งยังย้ำให้เห็นอีกว่า แม้ว่าสมบัติต่าง ๆ ดังกล่าวนั้นอันถือว่าเป็นสาธารณสมบัตินั้น จะมีรัฐบาลคอยดูแลรักษาอยู่ก็ตาม แต่หากประชาชนไม่ให้ความร่วมมือช่วยกันเบร่าประโยชน์และปวยการ

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจรรยา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
	บทที่ 15 กัญญา	มุ่งเน้นให้เด็กเป็นผู้สํานึกในบุญคุณของผู้มีพระคุณ แก่ตนอันได้แก่ พ่อ แม่ ครู อาจารย์ และ พระเจ้าอยู่หัว ซึ่งถือว่าผู้มีพระคุณสูงสุด และ นอกจากจะสํานึกในพระคุณของท่านเหล่านั้นแล้ว ยังจะต้องคิดตอบแทนคุณท่านอีกด้วย
	บทที่ 16 กรุณาสัตว์	มุ่งสอนให้เด็กได้เห็นคุณประโยชน์และบุญคุณของ สัตว์เลี้ยงใช้งาน และสัตว์เลี้ยงเป็นอาหาร ที่มี ต่อมนุษย์ ทั้งนี้จึงควรตอบแทนคุณของสัตว์เหล่านั้น ด้วยการ บำรุงเลี้ยงดูให้ดี และใช้งานแต่พอ สมควร ไม่ทำร้ายสัตว์โดยไม่จำเป็น
	บทที่ 17 ไม่เป็นคนใจฉลาดตื่นเต้น	มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้มีสติที่มั่นคงและกล้าในสิ่งที่ ควรกล้า ไม่กล้าในสิ่งที่ไม่ควรกล้า เช่น คนกล้า มิได้หมายความว่าต้องเป็นผู้ที่ชอบรังแกและ ช่มแครงคนอื่นมากกว่า หรือการเสี่ยงอันตราย ร้ายแรงต่าง ๆ ก็ไม่นับว่ากล้า
	บทที่ 18 - 19 รักชาติ	มุ่งสอนให้เด็กรู้จักความรักบ้าน รักพวกพ้อง และ โยงไปสู่ความรักชาติไทย รักคนไทย และรักใน พระเจ้าอยู่หัวของไทยในที่สุด

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจรรยา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
ธรรมจริยา เล่ม 4	ภาคต้น	
	บทที่ 1 คนเราอยู่ในโลกแต่ลำพังไม่ได้	มุ่งสอนให้เด็กได้รับทราบถึงความผูกพันระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ และมนุษย์กับสังคมในแง่ที่ว่ามนุษย์ไม่อาจจะอยู่โดดเดี่ยวตามลำพังได้ จำเป็นต้องเกี่ยวพันกับสังคม
	บทที่ 2 ชีวิตร์เป็นของคู่กับความรัก	มุ่งสอนให้เด็กได้รับรู้ถึงความรักว่าเป็นของคู่กันกับมนุษย์ สังคมมนุษย์จะอยู่ได้ก็แต่โดยมีความรักใคร่ผูกพันกัน เสมือนหนึ่งความรักใคร่ผูกพันของมารคากับบุตร
	บทที่ 3 บ้านกับความรักและความ ประนีประนอมกันระหว่าง คนในบ้าน	มุ่งสอนเน้นให้เด็กเกิดความรู้สึกในความรักใคร่ผูกพันกันในระหว่างสมาชิกในครอบครัวเดียวกัน และชี้ให้เห็นถึงความเป็นกันเอง ความอบอุ่น ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในบ้าน ซึ่งถือว่าเป็นความสำคัญ
บทที่ 4 บ้านกับกิจอันเป็นหน้าที่ต้อง กระทำ	มุ่งสอนให้เกิดความตระหนักในหน้าที่และบุญคุณของบิดา ซึ่งจะต้องทำหน้าที่เป็นหัวหน้าครอบครัวในการหาเลี้ยงครอบครัวและอบรมสั่งสอนบุตรให้เป็นคนดี, ช่วยเหลือตนเองให้, และให้ทำตัว	

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจรรยา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
	<p>บทที่ 5 กิจเบื้องตันอันเป็นหน้าที่ ของเด็กต้องกระทำก่อน</p> <p>บทที่ 6 ปฐมวัย</p> <p>บทที่ 7 ความรู้สึกผิดชอบสอนให้รู้จัก รักความจริง</p>	<p>เป็นประโยชน์ต่อคนอื่น ๆ และต่อโลกด้วย</p> <p>มุ่งสอนให้เด็ก เป็นผู้ตระหนักไว้ในบุญคุณของบิดา มารดา ครูอาจารย์ ซึ่งมีบุญคุณต่อตนและหน้าที่ ของเด็กก็คือ จะต้องเป็นเด็กดี อยู่ในโอวาท คำสั่งสอนของท่านเท่านั้น</p> <p>มุ่งชี้ให้เด็กเห็นถึงความสำคัญของการเล่าเรียนว่าจะต้องขยันหมั่นเพียรเล่าเรียนเมื่อยังอยู่ในวัยเด็ก เพราะจะได้นำเอาความรู้จากการเล่าเรียนไปใช้ประโยชน์แก่ชีพและพัฒนาชีวิตของตนเมื่อโตขึ้น ดังนั้น หน้าที่ของเด็กจึงต้องเล่าเรียนด้วยความอุตสาหะวิริยะ</p> <p>มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้รู้จักผิดและชอบ รู้จักเป็นผู้รักความจริงและความถูกต้อง เช่น ไม่พูดปด ไม่คดโกงหรือล่อลวงใคร คบหากับเพื่อนฝูงด้วยความยุติธรรมไม่เอาใจเอาเปรียบเพื่อนและท้ายที่สุดได้ชี้ให้เห็นว่าหากทุกคนมีความจริงใจและรู้จักรู้ชอบแล้วโลกก็จะมีแต่ความเป็นสุข</p>

รายละเอียดของแผนเรียนแต่ละเล่มในวิชาจรรยา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
	<p>บทที่ 8</p> <p>ความรู้ผิดชอบสอนให้เกิด ความซื่อตรงเที่ยงธรรม</p>	<p>มุ่งเน้นย้ำให้เด็กเห็นประโยชน์ของความรู้ผิดและ รู้ชอบว่าจะทำให้เกิดความซื่อตรงเที่ยงธรรม เพราะความรู้ผิดชอบนั้นจะเป็นเครื่องกำหนด ความประพฤติของเด็กมิให้เอาโรคเอาเปรียบ คดโกงคนอื่น หรือแย่งชิงของคนอื่นมาเป็นของตัวเอง อันถือได้ว่าเป็นสิ่งไม่ควร และไม่เที่ยงธรรม</p>
	<p>บทที่ 9</p> <p>ความนับถือ</p>	<p>มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้แสดงความนับถือและอ่อนน้อม ต่อบุคคลทั่วไป ไม่เป็นคนประพฤตินิยมด้วยกิริยา วาจาหยาบกระด้าง ซึ่งหากเด็กคนใดประพฤติน ให้เช่นนี้แล้ว ย่อมถือได้ว่าจะได้รับความนับถือ จากบุคคลอื่น ๆ และยังคงจะเป็นประโยชน์ต่อบ้าน- เมืองอีกต่อหนึ่งด้วย</p>
	<p>บทที่ 10</p> <p>ความนับตนเอง</p>	<p>มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้รู้จักชมความปรารถนาที่จะ กระทำผิดและกระทำความชั่ว โดยการสอนให้ ใช้จิตใจที่รู้จักผิดชอบไตร่ตรองถึงพฤติกรรมที่ตน จะแสดงออกนั้นเสียก่อน เมื่อไตร่ตรองว่าถูกต้อง แล้ว คืแล้ว จึงค่อยกระทำ</p>

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจรรยา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
	ภาคที่ 2 บทที่ 1-2 สัมพันธวงศ์แห่งมนุษย์	มุ่งสอนให้เด็กได้ตระหนักถึงความเกี่ยวพันของมนุษย์กับสังคมว่ามนุษย์จะมีชีวิตอยู่และพัฒนาชีวิตของตนไปได้ด้วยดีนั้น จะต้องพึ่งพาอาศัยและเกี่ยวข้องกับสมาชิกอื่น ๆ และผูกพันกับสังคม จากนั้นก็ได้ขยายแนวความคิดนี้ออกไปเป็นสังคมแต่ละสังคมก็เช่นเดียวกัน จำเป็นจะต้องพึ่งพาและเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน จึงจะอยู่รอดและพัฒนาตัวเองไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองได้ ดังนั้นมวลหมู่ประชาคมมนุษย์ในโลกละนี้จะต้องเกี่ยวข้องและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เปรี๊ยะเสมือนเป็นครอบครัวใหญ่ครอบครัวหนึ่ง ซึ่งก็คือครอบครัวแห่งมนุษย์โลกนั่นเอง
	บทที่ 3 กิจอันเป็นความช่วยเหลือ แห่กันและกัน	มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้ตระหนักถึงการช่วยเหลือบุคคลอื่นเมื่อเห็นเขาตกทุกข์ได้ยาก หรือลำบากด้วยความเต็มใจและจริงจัง
	บทที่ 4 ความซื่อตรงในกิจการทั้งปวง	มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้ประกอบกิจการต่าง ๆ ด้วยความจริงจังและซื่อตรง ไม่ว่าจะป็นนายจ้างกับลูกจ้างหรือพ่อค้ากับลูกค้า ทั้งนี้เพื่อผลประโยชน์และ

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจรรยา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
	<p>บทที่ 5</p> <p>เราเป็นหนี้เพื่อนมนุษย์อย่างไร</p>	<p>ความเที่ยงธรรมจะให้เกิดขึ้นแก่ทุกฝ่าย</p> <p>มุ่งสอนให้เด็กนักเรียนได้ตระหนักว่า ชีวิตของมนุษย์นั้นกว่าจะเจริญเติบโตและพัฒนาตนเองขึ้นมาได้ก็ย่อมต้องพึ่งพาอาศัยพ่อแม่ และสมาชิกอื่น ๆ ในสังคม ดังนั้นเมื่อเติบโตขึ้นก็ย่อมจะต้องกระทำตนเป็นผู้มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อบุคคลอื่นด้วยความจริงใจ จึงจะนับว่าเป็นคนที่มีประโยชน์ต่อสังคม</p>
	<p>บทที่ 6</p> <p>เราเป็นหนี้สัตว์ที่เราใช้แรงอย่างไร</p>	<p>มุ่งสอนให้เด็กรับรู้ถึงคุณประโยชน์ของสัตว์ที่เลี้ยงไว้ใช้งานเช่น ช้าง ม้า วัว ควาย จึงได้กระทำประโยชน์ให้แก่ผู้เลี้ยงเป็นเอกนประการ จึงควรที่จะให้ความเมตตาการุณาแก่สัตว์เหล่านั้นด้วยการบำรุงเลี้ยงดูให้ดี และไม่ควรถรมเข็ญตัวอย่างไร้ความปราณี</p>
	<p>บทที่ 7</p> <p>เราเป็นหนี้สัตว์ที่เป็นอาหารและสัตว์ที่เราเลี้ยงอยู่กับเรือนอย่างไร</p>	<p>มุ่งสอนให้เด็กรับรู้ถึงคุณประโยชน์ของสัตว์ที่เป็นอาหารและสัตว์ที่เลี้ยงไว้ในบ้านของมนุษย์ว่า สัตว์เหล่านี้เป็นคุณประโยชน์ต่อมนุษย์ด้วยการเป็นอาหารเพื่อยังชีพของมนุษย์ ดังนั้นมนุษย์จึงควรตอบแทนคุณของสัตว์เหล่านั้นด้วยการไม่ฆ่าและทารุณสัตว์โดยไม่มีเหตุผลและไม่มีความจำเป็น</p>

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจรรยา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
	<p>บทที่ 8-9</p> <p>รัฐบาลหรือการปกครอง บ้านเมือง</p> <p>บทที่ 10</p> <p>รักชาติ</p>	<p>มุ่งสอนให้เด็กนักเรียนได้รับทราบถึงความเป็นมาของคำว่ารัฐบาลและการปกครองของประเทศสยาม อำนาจหน้าที่ของรัฐบาล ประมุขของรัฐบาล และย้าให้เห็นถึงความสงบสุขที่จะเกิดขึ้นหากว่าราษฎรให้การเคารพเชื่อฟังกฎหมายที่ออกโดยรัฐบาล เพราะกฎหมายก็คือข้อกำหนดความเสมอภาคในทุก ๆ ด้านของราษฎรโดยทั้งหมดในสังคม</p> <p>มุ่งสอนให้เด็กเข้าใจถึงความหมายของความรักชาติบ้านเมืองอย่างลึกซึ้งในแง่ที่ว่าความรักชาติบ้านเมืองนั้น หากใช้แต่จะต้องรักแต่ชาติของตัวเองแล้วลบลู้อะไร การรักชาติบ้านเมืองที่แท้จริงนั้นจะต้องลงมือกระทำอันจะเป็นประโยชน์และเป็นความจริงต่อบ้านเมืองด้วย ด้วยการตั้งใจทำการที่ตนนั้นทำให้เต็มความสามารถ และเคารพเชื่อฟังกฎหมายของบ้านเมือง นอกจากนั้น ยังจะต้องยอมรับข้อดีข้อเสียของชาติบ้านเมืองตน โดยรับเอาข้อดีของชาติอื่นเมืองอื่นเข้ามาเป็นแบบอย่างให้เกิดขึ้นแก่ชาติของตนด้วย</p>

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจรรยา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
	<p>บทที่ 11</p> <p>ความที่สับสนความชั่ว</p>	<p>มุ่งสอนให้เด็กได้รับรู้ถึงผลของการทำชั่วว่าจะต้องถูกลงโทษ ตามความผิด อย่างไรก็ตามหากเด็กคนใดทำผิดลงไปแล้วเกิดความสำนึกผิดและรู้จักรับผิดชอบในการกระทำของตน ก็ย่อมถือว่าการยกโทษให้เป็นการสมควร แม้กระนั้นก็ตามคนเรานั้นเป็นผู้รู้จักผิดชอบชั่วดีแล้ว เขาก็จะไม่กระทำการอันเรียกได้ว่าเป็นความผิดหรือความชั่วซ้ำเลย</p>
	<p>บทที่ 12</p> <p>ความที่ไม่รู้จักสิ้นสูญ</p>	<p>มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้กระทำแต่ความดีและสิ่งที่จะเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ซึ่งหากว่าเด็กคนใดกระทำได้เช่นนั้นแล้วก็จะได้รับการยกย่องสรรเสริญจากบุคคลโดยทั่วไปไม่รู้จักสิ้นสูญ แม้ตัวจะตายไปแล้วชื่อและผลแห่งความดีนั้นก็ยังคงปรากฏอยู่ให้เห็นไม่เสื่อมคลาย</p>
	<p>บทที่ 13</p> <p>เราเกี่ยวข้องกับธรรมชาติอย่างไร</p>	<p>มุ่งเน้นให้เด็กนักเรียนเข้าใจถึงความเป็นไปและความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติรอบ ๆ ตัว เช่น ความสวยงามและความน่าพิศวงของดอกไม้ แสงสว่าง ที่ส่องมาจากดวงอาทิตย์ หินและดิน ดวงดาวต่าง ๆ บนท้องฟ้า ฯลฯ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ย่อมถือเป็นความธรรมชาติตามธรรมชาติ</p>

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจรวิทยา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
	<p>บทที่ 14</p> <p>เราเกี่ยวกับศาสนาอย่างไร</p>	<p>แต่ได้แง่ไว้ซึ่งชุมชนแห่งความรู้อันมหาศาลที่จะต้องทำการศึกษาค้นคว้าเพื่อให้ทราบถึงธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวมากยิ่งขึ้น</p> <p>มุ่งสอนให้เห็นถึงคุณประโยชน์ของศาสนาว่าเป็นเครื่องชี้ทางในการทำความดีและละเว้นความชั่วอันจะนำมาซึ่งความทุกข์ และท้ายที่สุดได้ชี้ให้เห็นถึงความดีของพุทธศาสนาว่า เป็นศาสนาที่เก่าแก่ควรค่าแก่การนับถือและบำรุงรักษาไว้ให้มั่นคงถาวร เพื่อจะได้ยึดถือเป็นหลักในการดำเนินชีวิต</p>
<p>ธรรมจริยา เล่ม 5</p>	<p>บทที่ 1</p> <p>มนุษย์ในหน้าที่เป็นผู้มีธรรมจริยา</p> <p>บทที่ 2</p> <p>กิจของมนุษย์ที่จะต้องกระทำสำหรับตนเอง : ความบำรุงร่างกาย</p>	<p>มุ่งชี้ให้เห็นว่ามนุษย์ที่ดีและประเสริฐนั้นจะต้องเป็นผู้ที่มีจิตใจกอบปรีย์ด้วย ธรรมจริยา คือเป็นผู้ตั้งตนอยู่ในความประพฤติดี ประพฤติชอบ ไม่เบียดเบียนหรือให้ร้ายผู้อื่น มีกิริยาวาจาและความประพฤติสุภาพเรียบร้อย เช่นนี้จึงจะได้อธิบายว่าเป็นผู้มีธรรมจริยา</p> <p>มุ่งสอนให้เป็นผู้ตั้งอยู่ในความบำรุงร่างกายของตนเองให้สมบูรณ์พูนสุข ด้วยการกินอาหารที่สะอาดใช้ภาชนะและเครื่องนุ่งห่มที่สะอาด คั้นน้ำ</p>

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจรรยา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
	<p>บทที่ 3 กิจที่มนุษย์จะต้องกระทำสำหรับตนเอง : ความสามัคคี</p> <p>บทที่ 4 กิจที่มนุษย์จะต้องกระทำสำหรับตนเอง : ความสัตย์สุจริต</p> <p>บทที่ 5 กิจของมนุษย์ที่จะต้องกระทำสำหรับตนเอง : ความถ่อมกายหรือความรู้จักประมาณกาย</p> <p>บทที่ 6 กิจที่มนุษย์จะต้องกระทำสำหรับตนเอง : สันโดษ</p>	<p>สะอาด ให้อากาศบริสุทธิ์ และหมั่นออกกำลังกายอยู่เสมอ กล่าวคือ ต้องเป็นผู้ตั้งอยู่ในความสะอาด</p> <p>มุ่งสอนให้เด็กนักเรียนเป็นผู้ตั้งตนหรือสำรวมตน ให้อยู่ในความชอบความดี โดยการตั้งจิตสำรวมตน ไม่ปล่อยใจให้เลสหันเหอันเป็นฝ่ายชั่วมาเกาะกุมจิตใจและกำหนดพฤติกรรมของตน</p> <p>มุ่งสอนให้เด็กนักเรียนเป็นผู้ตั้งอยู่ในความซื่อสัตย์ และรักความจริง ทั้งกาย วาจา ใจ และการกระทำซึ่งเป็นฝ่ายดี และพยายามขจัดความคดโกง ความเท็จ ซึ่งเป็นฝ่ายชั่ว</p> <p>มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้ตั้งตนอยู่ในความพอเหมาะพอควรในความสามารถของตน ไม่อวดอ้างความสามารถของตน จนกลายเป็นการยกตนข่มท่าน</p> <p>มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้พอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ ไม่มักใหญ่ใฝ่สูงหรือมักได้จนเกินศักดิ์ รู้จักความพอดี</p>

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจรรยา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
	<p>บทที่ 7</p> <p>กิจของมนุษย์ที่จะต้องกระทำ สำหรับตนเอง : ความตั้งใจจริง</p> <p>บทที่ 8</p> <p>กิจของมนุษย์ที่จะต้องกระทำ สำหรับตนเอง : ความเพียร</p> <p>บทที่ 9</p> <p>กิจของมนุษย์ที่จะต้องกระทำ สำหรับตนเอง : ความกระหมัดกระหม่อม</p> <p>บทที่ 10</p> <p>กิจของมนุษย์ที่จะต้องกระทำ สำหรับตนเอง : ความกล้าหาญ</p>	<p>และพอประมาณ อย่างไรก็ตามที่คนโง่โง่ในที่มีได้รับ การย่ำว่า ไม่ใช่ลักษณะของการงอมืองอเท้า หรือความเกียจคร้านไม่ทำงาน</p> <p>มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้ที่เอาใจใส่ในการทำงานหรือ กิจการทั้งปวง และพยายามมุ่งมั่นที่จะฟันฝ่า อุปสรรคต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุถึงความตั้งใจนั้น ให้จงได้</p> <p>มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้ตั้งอยู่ในความอดทนอดกลั้น ในการกระทำกิจการทั้งปวง เพื่อให้การนั้น สำเร็จจงตามให้จงได้ ด้วยความอดทนเป็นที่ตั้ง</p> <p>มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้มีความประหมัดมีสติในการ ใช้จ่ายทรัพย์สมบัติ และให้รู้จักเก็บออมทรัพย์ ของตน ไม่ควรรู้ใช้จ่าย ก็ไม่ใช้จ่าย และไม่สุรุ่ย สุร่ายจนเกินฐานะตนเอง</p> <p>มุ่งสอนให้เด็ก เป็นผู้กล้าหาญและเสียสละโดย เฉพาะอย่างยิ่งคือส่วนรวม และชาติบ้านเมือง ซึ่งเป็นความกล้าหาญที่น่าสรรเสริญยกย่อง อนึ่ง ความกล้าหาญในที่นี้มีได้หมายความว่า กล้าหาญ</p>

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจรยา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
	<p>บทที่ 11</p> <p>อุทาหรณ์ของความกล้าหาญ คัดจากลิลิตพระลอ</p> <p>บทที่ 12</p> <p>กิจของมนุษย์ที่จะต้องกระทำ สำหรับตนเอง : ความสุข</p>	<p>ในชนิดที่เป็นอันธพาลเที่ยวข่มเหงคนอื่นให้ได้รับความเดือดร้อน</p> <p>มุ่งสอนให้เด็กได้เห็นถึงความกล้าหาญของพระลอ พระเพื่อน พระแพง นายแก้ว นายขวัญ นางรื่น และนางโรย ที่อาสาสู้ศึกพร้อมกับพระลอจนตายพร้อมกันหมด นับว่าเป็นความกล้าหาญอย่างยิ่ง เพราะถึงแม้จะเป็นหญิง ก็ยังมีความกล้าหาญสู้ศึกจนตัวตายพร้อมกับสามี</p> <p>มุ่งสอนให้เด็กได้เห็นความสำคัญของความสุขซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์แสวงหา จากนั้นก็ได้แนะวิธีที่จะทำให้เกิดความสุขว่า ต้องกระทำหน้าที่ของตนให้ดีและให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ต้องกระทำกิจการงานของตนด้วยความเต็มใจและจริงจัง ต้องเป็นผู้ตั้งอยู่ในความจริง และรักษาความสัตย์ ต้องเป็นผู้รู้จักนำเอาความงามของธรรมชาติมาปรุงแต่งจิตใจตนเองให้เกิดความบันเทิง และสุดท้ายต้องเป็นผู้ระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้าและพระคุณของพระมหา กษัตริย์ ที่ท่านได้จัดการให้เกิดความสุขความเจริญขึ้นในจิตใจและบ้านเมือง</p>

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจรรยา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
	บทที่ 13 กิจของมนุษย์ที่จะต้องกระทำ สำหรับตนเอง : ความ ผิดผันตนเองในเวลาว่าง	มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้ใฝ่หาความรู้โดยการเล่าเรียน และศึกษาอยู่เสมอ อย่าปล่อยให้เวลาว่างให้เปล่า ประโยชน์ โดยการนำเอาเวลาว่างนั้นมาศึกษาและ แสวงหาความรู้เพิ่มเติมให้กับตนเอง
ธรรมจรรยา เล่ม 6	บทที่ 1 ความเชื่อฟัง บทที่ 2 ความเมตตากรุณา บทที่ 3 กิริยาดี	มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้ที่ตั้งตนอยู่ในความเชื่อฟังต่อ คำอบรมสั่งสอนของผู้ปกครอง ของชนธรรมนิยม ประเพณี และของผู้บังคับบัญชาของชน ทั้งนี้ก็เพื่อ ป้องกันความชั่วและความไม่ศิมีให้เกิดขึ้นกับตน มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้มีความเมตตากรุณาต่อผู้อื่น ด้วยความจริงใจ ทั้งด้วยกาย วาจา และใจ เมื่อ เห็นผู้อื่นตกทุกข์ได้ยากจะต้องการให้ความเมตตาต่อเขา และให้ความกรุณาช่วยเหลือเขาให้พ้นจากความยาก ลำบากนั้น ๆ มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้มีกิริยาวาจาสุภาพอ่อนน้อมต่อ บุคคลทั่วไป ไม่เป็นคนมีกิริยาวาจาและความประ- พุติแข็งกระด้าง

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจริยศึกษา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
	บทที่ 4-5 มิตร	มุ่งสอนให้เด็กเห็นความสำคัญของการคบหาสมาคมกับคนอื่น เพราะเมื่อตนเองได้รับความลำบากมิตรอาจจะช่วยเหลือได้ อย่างไรก็ตาม การคบหามิตรจะต้องเลือกคบแต่คนดี ไม่คบคนชั่วหรือคนพาลเป็นมิตร และเมื่อคบกันเป็นมิตรแล้วจะต้องมีความจริงใจต่อกัน ให้ความเห็นอกเห็นใจกัน
	บทที่ 6 มุทิตา	มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้ตั้งอยู่ใน มุทิตา คือความยินดีในลาภ ยศ และสมบัติของตนและของผู้อื่น และขณะเดียวกันเมื่อเห็นผู้อื่นต้องสูญเสียลาภยศ และสมบัติของเขาไปจะต้องเป็นผู้ให้ความสงสารและเมตตาต่อเขาไม่ซ้ำเติมหรือเหยียดหยามเขา
	บทที่ 7 ความลศหย้อนผ่อนตาม	มุ่งสอนให้เด็กเป็นคนใจกว้าง ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น และให้อภัยในความไม่รู้ของเขา นอกจากนั้นยังต้องเป็นผู้ซึ่งพร้อมจะให้อภัยในความผิดของผู้อื่น หากเขายอมรับผิดและสำนึกโทษ
	บทที่ 8 ความมีใจดี	มุ่งสอนให้เด็กเป็นคนมีน้ำใจโอบอ้อมอารีมีความเมตตากรุณาและเอื้อเฟื้อต่อผู้อื่นอยู่เสมอ กล่าวคือให้เป็นผู้ละซึ่งความโลภ โกรธ หลง นั้นเอง

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจรรยา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
	บทที่ 9 ผู้ดี	มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้มีความประพฤติดี มีกิริยา วาจา สุภาพอ่อนน้อม และเป็นผู้ละเอียดอ่อนต่อการกระทำชั่วคือ มี หิริ โอตตัปปะ ไม่ห่อโก่งผู้อื่น ไม่รับสินบน และเป็นผู้รักความซื่อสัตย์ รักความจริง
	บทที่ 10 कराโว คือความเคารพ	มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้มีความเคารพต่อผู้มีพระคุณเช่น บิดา มารดา ครูบาอาจารย์ พระมหากษัตริย์ ตลอดจน จนชาติภูมิของตน แสดงกิริยาวาจาอ่อนน้อมต่อผู้มี อาวุธโส และประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอนของท่าน อยู่เสมอด้วยความเคารพ
	บทที่ 11 ความกตัญญู	สอนให้เด็กเป็นผู้สำนึกในพระคุณของผู้ที่มีพระคุณต่อ ตนเช่น บิดา มารดา ครู อาจารย์ ตลอดจนพระ มหากษัตริย์ ที่ได้ทรงบำรุงเลี้ยงดูและปกครองบ้าน เมืองให้มีความสุขความเจริญ
	บทที่ 12 ความสามัคคี	มุ่งอบรมสั่งสอนให้เด็กเป็นผู้รักและรู้จักคุณประโยชน์ ของความสามัคคี เพราะความสามัคคีร่วมแรงร่วม ใจกันนี้เองที่จะเป็นเครื่องนำไปสู่ความสำเร็จใน กิจการทั้งปวง อนึ่ง หัวใจที่จะก่อให้เกิดความ สามัคคีขึ้นได้นั้นจะต้องประกอบด้วย ความรัก และ

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจรรยา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
	<p>บทที่ 13</p> <p>หน้าที่ในระหว่างเครือญาติ</p>	<p>ความนับถือกันและกันเป็นปฐม แม้แต่บ้านเมืองก็อาจล่มสลายได้หากคนในชาติปราศจากความสามัคคี เช่น การแตกสลายของแคว้นลิจฉวี เป็นต้น</p> <p>เป็นการชี้ให้เห็นถึงภาระหน้าที่ของสมาชิกแต่ละคนที่จะต้องปฏิบัติต่อกันและกัน เช่น หน้าที่ของสามีคือเป็นผู้นำครอบครัว หน้าที่ของภรรยาจะต้องคอยปรนนิบัติและดูแลสามี ลูก ดูแลความเป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเรือน หน้าที่ระหว่างบิดามารดากับบุตร ก็คือ บิดามารดาจะต้องอบรมสั่งสอนเลี้ยงดูบุตรให้เป็นคนดี ส่วนบุตรก็จะต้องเชื่อฟังคำสั่งสอนของบิดามารดา หน้าที่ระหว่างพี่น้องก็ต้องรักกันและช่วยเหลือกันและกัน บ่าวกับเจ้านายก็ต้องพึ่งพากัน คือบ่าวช่วยเหลืองานของนายบ้าน ส่วนนายบ้านก็ต้องปกครองบ่าวด้วยความเป็นธรรม ไม่กดขี่ข่มเหงบ่าวไพร่ ความสัมพันธ์ดังกล่าวข้างต้นนั้นจะเป็นเหตุนำมาซึ่งความเป็นสุภาพในบ้าน</p>
	<p>บทที่ 14</p> <p>อำนาจความกล่อมเกล่าซึ่งเกิดแต่บ้าน</p>	<p>มุ่งสอนให้เด็กได้ตระหนักถึงความสำคัญของการดูแลอบรมเด็กภายในบ้านของบิดามารดา โดยบิดามารดาจะต้องอบรมสั่งสอนและประพฤติตนให้ดี</p>

รายละเอียดของแบบเรียนแต่ละเล่มในวิชาจรรยา (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	บทเรียน-ชื่อบทเรียน	แนวความคิดที่ต้องการปลูกฝัง
	<p>บทที่ 15 ความทรนาศีร์</p> <p>บทที่ 16 ความรักชาติและบ้านเมือง</p>	<p>เพื่อให้ได้เป็นแบบอย่างให้เด็กจดจำไปปฏิบัติต่อไปภายหน้า การอบรมเด็กภายในบ้านนี้ถือเป็นความสำคัญอย่างยิ่ง หากอบรมและแสดงตัวอย่างที่ดีให้เด็กเห็นแล้ว เด็กก็จะเป็นเด็กดี มีความประพฤติและกิริยาวาจาเรียบร้อย หากอบรมและแสดงตัวอย่างที่ไม่ดีให้เด็กเห็นแล้ว เด็กก็จะออกมาเป็นเด็กที่ไม่พึงปรารถนา ซึ่งจะเป็นภาระแก่สังคมและบ้านเมือง</p> <p>มุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้รักและให้ความเมตตาทรนาศีร์ ต่อสัตว์ โดยไม่ทำร้ายหรือหาทรนาศีร์ให้ได้รับความเจ็บปวดทรมานหรือถึงแก่ชีวิต</p> <p>มุ่งอบรมให้เด็กเป็นผู้รักชาติบ้านเมืองด้วยความจริงใจและเต็มใจ ด้วยการเป็นผู้ตั้งตนอยู่ในตัว บทกฎหมายของบ้านเมือง มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นผู้นำในการนำประเทศชาติสู่ความเจริญ ทั้งนี้หน้าที่ของผู้รักชาติบ้านเมืองคือต้องจริงใจและเต็มใจสานต่อ ซึ่งพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อจะส่งผลให้ชาติบ้านเมืองของตนดำรงอยู่และเจริญรุ่งเรืองขึ้นเทียมอารยประเทศในที่สุด</p>

จากรายละเอียดของเนื้อหาแบบเรียนวิชาจรรรยาที่ยกมาแสดงข้างต้น หากจะพิจารณาโดยรวมและสรุปประเด็นของแนวความคิด ตลอดจนคุณค่าที่เนื้อหาแบบเรียนต้องการจะปลูกฝังหรือฉีดป้อนให้กับผู้เรียนแล้ว อาจพิจารณาได้เป็นดังนี้คือ

- ให้เป็นผู้ตั้งตนอยู่ในศีลธรรมจรรรยา
- ให้เป็นผู้ตั้งอยู่ในความสะอาดทั้งกายและใจ
- ให้เป็นผู้ตั้งอยู่ในความเพียรพยายาม
- ให้เป็นผู้ตั้งอยู่ในความประหยัดมัธยัส
- ให้เป็นผู้มีความประพฤติ กิริยา วาจา สุภาพเรียบร้อย อ่อนโยน
- ให้เป็นผู้รักษาความซื่อสัตย์สุจริต
- ให้เป็นผู้มีความกตัญญูกตเวที
- ให้เป็นผู้มีความเมตตากรุณา
- ให้เป็นผู้มีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่
- ให้เป็นผู้ตั้งอยู่ในความกล้าหาญ
- ให้เป็นผู้ตั้งตนอยู่ในความเชื่อฟังคำอบรมของผู้ปกครอง และอยู่ในกฎเกณฑ์ข้อบังคับ หรือมีระเบียบวินัย
- ให้เป็นผู้ตรงต่อเวลา
- ให้เป็นผู้ห่วงแทนและรักษาสิ่งอันเป็นสาธารณะสมบัติ
- ให้เป็นผู้ตั้งอยู่ในความรัก ความคิดที่จะบำรุง และให้เสียสละเพื่อชาติบ้านเมือง
- ให้เป็นผู้ตั้งอยู่ในความสามัคคี
- ให้เป็นผู้มีความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์

จากประเด็นของคุณค่าหรือแนวความคิดต่าง ๆ ที่ยกมานั้น จะเห็นได้ว่า การมุ่งอบรมกลุ่มมเกล่าเด็กโดยเนื้อหาแบบเรียนวิชาจรรยานี้ เป็นการมุ่งเสนอคุณค่าทั้ง มิติในทางโลก (Secular) และมิติในทางธรรม (Religious) กล่าวคือ ในขณะที่เนื้อหาแบบเรียนเบญจศีล-เบญจธรรม และหนังสืออ่านจรรยานิทานสุภาพิต มุ่งเสนอคุณค่าหรือมิติในทางธรรมอันได้แก่ การให้งดเว้นศีล 5 และให้ประพฤติปฏิบัติในกาลยาณธรรม ซึ่งเป็นฝ่ายตรงข้ามและ

และเป็นฝ่ายดี แบบเรียนธรรมจริยากลับมุ่งเสนอคุณค่าหรือมิติในทางโลกให้กับผู้เรียน เช่น ความกล้าหาญ ความเชื่อฟัง ความรักชาติ ความเสียสละเพื่อชาติบ้านเมือง ความจงรักภักดี ต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นต้น จึงเป็นที่เห็นได้ชัดเจนว่า เนื้อหาของวิชาจริยศึกษาดังกล่าวนี้ มีความสมบูรณ์ในตัวเองด้วยเป็นการนำเสนอ คุณค่าทางโลกและทางธรรมให้กับผู้เรียนในขณะ เดียวกัน

นอกจากนั้น สิ่งที่น่าจะพิจารณาต่อไปก็คือ จากประเด็นของคุณค่าหรือแนวความคิด ที่เนื้อหาแบบเรียนวิชาจริยศึกษานำเสนอออกมานั้น โดยเนื้อแท้แล้วก็คือ ความต้องการหรือความ ประสงค์ที่จะหล่อหลอมกล่อมเกล้าให้เด็กนักเรียนเป็นทั้ง "คนดี" และเป็น "พลเมืองดี" ของ- ชาติในขณะเดียวกัน ในลักษณะที่ว่า การฉีกบ่อนคุณค่าในทางธรรมให้กับเด็กนักเรียน อันได้แก่ การให้ดำรงตนอยู่ในศีลธรรมจรรยา การรักษาความสะอาดทั้งกายและใจ การมีความอดุสาหะ พยายาม การประหยัคมัธยัส การเป็นผู้มีความประพฤติที่ประพฤติชอบ การเป็นผู้มีความซื่อสัตย์ สุจริต การเป็นผู้มีความเมตตากรุณา การเป็นผู้มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ฯลฯ คุณค่าต่าง ๆ ดังกล่าวนี้นิยมมีจุดมุ่งหมายเพื่อจะปลูกฝังและอบรมให้คนเป็น "คนดี" เพื่อให้สามารถดำรงชีพ อยู่ร่วมกับสมาชิกอื่น ๆ ในสังคมได้อย่างราบรื่น ในส่วนของการฉีกบ่อนคุณค่าในทางโลกให้กับ เด็กนักเรียน อันได้แก่ ความเคารพเชื่อฟังต่อคำสั่งสอนของผู้ปกครองและผู้ที่มีอาวุโส ความ เคารพกฎเกณฑ์ของสังคม ความมีระเบียบวินัย ความกล้าหาญ ความตรงต่อเวลา การเป็นผู้มี ความห่วงแทนและรักษาสาธารณสมบัติ การเป็นผู้มีความคิดและพร้อมจะบำรุ้งและเสียสละเพื่อ ชาติบ้านเมือง ความรักชาติบ้านเมือง ความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ฯลฯ คุณค่า ต่าง ๆ ดังกล่าวนี้นิยมมีจุดมุ่งหมายเพื่อจะปลูกฝังและอบรมให้คนในสังคมเป็น "พลเมืองดี" ของชาติ ในแง่ของการพร้อมที่จะเคารพเชื่อฟังผู้นำ และพร้อมจะอุทิศกายใจเพื่อชาติบ้านเมือง ของตน ซึ่งลักษณะของการฉีกบ่อนคุณค่าในทางธรรมและคุณค่าในทางโลกดังกล่าวข้างต้นนั้น ไม่ได้มีลักษณะของความขัดแย้งกันแต่อย่างใด ในทางตรงกันข้าม กลับมุ่งส่งเสริมและเอื้อ อำนวยต่อกันและกันอย่างเห็นได้ชัดเจน จึงเป็นอันรวมความได้ว่า เนื้อหาแบบเรียนวิชาจริย ศึกษานี้ มุ่งเพื่อจะอบรมปลูกฝังให้เด็กนักเรียนเป็นทั้ง "คนดี" และ "พลเมืองดี" ในขณะเดียวกัน

พิจารณาในประเด็นของลำดับชั้น ตลอดจนระดับความเข้มข้นของการฉีกบ่อนคุณค่า ต่าง ๆ ตามที่ปรากฏในเนื้อหาแบบเรียนในช่วงนี้ อาจกล่าวได้ว่า การฉีกบ่อนหรือการหล่อหลอม

กลุ่มกลางกระทำไปอย่างเป็นขั้นตอน ก่อนข้างเป็นระบบและมีความต่อเนื่อง และถึงแม้ว่าจะไม่มีหลักฐานใด ๆ แม้กระทั่งตัวหลักสูตรการเรียนการสอนในขณะนั้นก็ได้ระบุเอาไว้อย่างชัดเจนว่า แบบเรียนเล่มใดใช้สอนนักเรียนชั้นใดปีใด หรือใช้สอนเด็กอายุเท่าใด ถึงเท่าใดเลย¹ จะสามารถทราบได้ก็แต่เพียงว่า หนังสือแบบสอนอ่านจรรยาบทานสุภาพ และหนังสือแบบเรียนเบญจศีล-เบญจธรรม นั้น โดยทั่วไปแล้วจะใช้เรียนใช้สอนกันในระดับชั้นประถมศึกษา ส่วนหนังสือชุดธรรมจริยา ซึ่งมีเนื้อหาค่อนข้างยาก และลึกซึ้งนั้นโดยมากจะใช้เรียนใช้สอนกันในระดับตั้งแต่มัธยมศึกษา จนถึงระดับมัธยมศึกษาสูง เป็นส่วนใหญ่ เพราะเด็กนักเรียนในระดับนี้เท่านั้นจึงจะพร้อมที่จะรับสิ่งที่แบบเรียนธรรมจริยาจะฉีกป้อนให้ได้² จากความนี้จึงเป็นที่เห็นได้ว่า ในกระบวนการหรือขั้นตอนของการฉีกป้อนนั้น จะเป็นการเริ่มฉีกป้อนตั้งแต่คุณธรรมพื้นฐานของสังคมให้กับเด็กนักเรียน อันได้แก่ กลุ่มคุณค่าทางธรรมที่ปรากฏในเนื้อหาแบบเรียนเบญจศีล-เบญจธรรม หนังสืออ่านจรรยาบทานสุภาพ เพื่อเน้นให้เด็กเป็นผู้ว่านอนสอนง่าย ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเสียก่อนเป็นเบื้องต้น จากนั้น แบบเรียนชุดธรรมจริยาจึงได้กระทำหน้าที่ในการสานต่อด้วยการฉีกป้อนคุณค่าทางการเมือง อันเป็นเรื่องที่ค่อนข้างยากต่อการเข้าใจให้กับเด็กนักเรียนในระยะต่อมา ด้วยการปูพื้นฐานให้กับเด็กนักเรียนก่อนจากนั้นจึงค่อย ๆ ขยายความกว้างและความลึกซึ้งของแนวความคิดตลอดจนคุณค่าทางการเมืองดังกล่าวนั้นออกไปในระดับที่สูงขึ้น ยกตัวอย่างเช่น การฉีกป้อนคุณค่าในเรื่องความรักชาติบ้านเมือง ซึ่งเริ่มปรากฏให้เห็นในแบบเรียนธรรมจริยา เล่ม 2 นั้น จะเป็นการชี้ให้เด็กได้รับรู้แต่เพียงว่า รักชาตินั้นคืออย่างไร แตกต่างจากรักเพื่อนฝูงและรักบ้านของตนอย่างไร ทำไมจึงต้องรักชาติบ้านเมือง

¹ จากการสอบค้นเอกสารและเนื้อหาหลักสูตรในขณะนั้นมิได้ระบุรายละเอียดว่าแบบเรียนวิชาจรรยาเล่มใดใช้สอนชั้นใดปีใด หรือสอนเด็กอายุเท่าใดถึงเท่าใด และจากการสัมภาษณ์ผู้ที่เคยเป็นนักเรียนในขณะนั้นคือ ขุนศิริระวีต (ศิ ศิริระวีต) ซึ่งมีชีวิตอยู่ในปัจจุบันก็ได้ความตรงกันว่า รายละเอียดต่าง ๆ ดังกล่าวนั้นมิได้ระบุเอาไว้ เป็นแต่ว่าแบบเรียนเล่มใดจะใช้กับชั้นเรียนชั้นใดนั้น อยู่ในดุลยพินิจของครูผู้สอนและความสามารถของผู้เรียนว่าจะรับได้มากน้อยเท่าใด

² สัมภาษณ์ ขุนศิริระวีต (ศิ ศิริระวีต), 8 มีนาคม 2529

รักคนไทย และรักเมืองไทย เป็นต้น ประเด็นเดียวกันนี้ได้รับการสานต่อในธรรมจริยา เล่ม 4 ด้วยการขยายแนวความคิดของคำว่า "รักชาติบ้านเมือง" ออกไปในแง่ที่ว่า การรักชาติบ้านเมืองนั้นจะรักและจะเห็นแต่ที่บ้านเมืองของตนก็ว่า แล้วลบหลู่ชาติบ้านเมืองอื่นไม่ได้ การรักชาติบ้านเมืองที่แท้จริงนั้นจะต้องไม่ลบหลู่ถูกชาติอื่น เมืองอื่นว่า เลวกว่าบ้านเมืองของตัวเองอีกทั้งยังให้นำเสนอให้เห็นว่า ความรักชาติบ้านเมืองที่แท้จริงนั้นจะต้องมีความคิดและลงมือกระทำสิ่งอันจะเป็นการดี เป็นประโยชน์ต่อบ้านเมืองของตน และงค วันสิ่งอันจะนำมาซึ่งความไม่ดี ความเสื่อม นั่นคือ การรักชาติจะรักแต่ลมปากไม่ได้ จะต้องลงมือกระทำอย่างหนึ่งอย่างใดเพื่อทำให้บ้านเมืองของตนเจริญรุ่งเรืองขึ้นอีกด้วย และท้ายที่สุดประเด็นเรื่องความรักชาติบ้านเมืองนี้ได้รับการกล่าวถึงอีกครั้งในหนังสือ ธรรมจริยา เล่ม 6 ในทำนองของการมุ่งระดมและการชี้ให้เห็นถึงความสำคัญที่ประชาชนในชาติจะต้องร่วมมือ ร่วมแรงร่วมใจกันในทุกฝ่าย มีความจงรักภักดีและความจริงใจต่อผู้นำของชาติบ้านเมือง และพร้อมที่จะร่วมมือกับผู้นำของชาติ ในการพัฒนาชาติบ้านเมืองให้มีความเจริญและทันสมัยยิ่ง ๆ ขึ้นไป

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่ากระบวนการจัดป้อนคุณค่าต่าง ๆ ที่ใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อโดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของวิชาจรรยา นั้น ค่อนข้างจะเป็นระบบในแง่ของระดับขั้นตอนการจัดป้อน ความต่อเนื่องของเนื้อหาหรือคุณค่าที่จัดป้อนออกไป อีกทั้งยังมีความสมบูรณ์ในตัวเองอีกด้วย กล่าวโดยรวมความก็คือ การศึกษาของชาติในช่วงที่ 3 นี้ มีความเป็นระบบและความเข้มข้นค่อนข้างสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นของการกล่อมเกลாதองการเมืองสามารถสังเกตเห็นได้อย่างชัดเจนก็ในการศึกษาช่วง พ.ศ. 2438-2453 นี้ และจุดมุ่งหมายของการจัดป้อนคุณค่าต่าง ๆ ให้กับเด็กนักเรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณค่าที่จัดป้อนผ่านเนื้อหาวิชาจรรยานั้นก็คือ คุณค่าของความเป็น "คนดี" และ "พลเมืองดี" นั่นเอง

อย่างไรก็ตาม หากจะพิจารณาดูในแง่ของการให้ "น้ำหนัก" ระหว่างการมุ่งที่จะสร้าง คนดี กับพลเมืองดี จากเนื้อหาสาระและรูปแบบการนำเสนอในเนื้อหาแบบเรียนวิชาจรรยา แล้ว อาจจะพิจารณาได้ว่า น้ำหนักของการมุ่งสร้าง "พลเมืองดี" น่าจะเป็นประเด็นหลัก ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่า ประเด็นของเนื้อหาแบบเรียนวิชาจรรยา ซึ่งเริ่มต้นด้วยการปลูกฝังคุณค่าของการเป็นคนดีนั้น ในท้ายที่สุดคุณค่านั้นจะถูกขยายความและเชื่อมโยงให้กลายเป็นคุณค่าของการเป็นพลเมืองดี ตัวอย่างเช่นในประเด็นของการปลูกฝังให้เด็กเป็นผู้รักโรงเรียนและ

วางแผนโรงเรียนในบทที่ 14 ของหนังสือธรรมจริยา เล่ม 1 นั้น จะได้รับการขยายความให้กระจ่างและกว้างขวางออกไปเป็นการรักพวกพ้อง รักบ้าน รักโรงเรียน และ "รักชาติบ้านเมืองของเรา" ในที่สุด ในบทที่ 18 และ 19 ของหนังสือธรรมจริยา เล่ม 2, บทที่ 4 ในภาคที่ 2 ของหนังสือธรรมจริยา เล่ม 4 และบทที่ 16 ของหนังสือธรรมจริยา เล่ม 6 หรือในประเด็นของการปลูกฝังคุณค่าเรื่อง "ใจกล้าไม่ตื่นกลัว" กับ "ไม่เป็นคนใจขาดคั่นคั่น" ในบทที่ 13 ของหนังสือธรรมจริยา เล่ม 1 และ บทที่ 17 ของหนังสือธรรมจริยา เล่ม 2 ก็ จะได้รับการขยายความและเชื่อมโยงให้เป็น "ความดีที่ไม่รู้จักสิ้นสูญ" ในภาคที่ 2 บทที่ 14 ของหนังสือธรรมจริยา เล่ม 4 และ "กิจของมนุษย์ที่จะต้องกระทำสำหรับตนเอง : ความกล้าหาญ" ในบทที่ 10 ของหนังสือธรรมจริยา เล่ม 5 กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นการขยายความของ "ใจกล้าไม่ตื่นกลัว" มาเป็นความกล้าหาญในอันที่จะเสียสละและอุทิศตนเพื่อชาติบ้านเมือง นั้นเอง หรือในประเด็นของเรื่อง "อยู่ในข้อบังคับ" ในบทที่ 7 และ 8 ของหนังสือธรรมจริยา เล่ม 2 ซึ่งมุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้เคารพเชื่อฟังและอยู่ในคำสั่งสอนของบิดามารดา-ครูอาจารย์ ก็ได้รับการอธิบายขยายความเป็น "ความเชื่อฟัง" ในบทที่ 1 ของหนังสือธรรมจริยา เล่ม 6 ซึ่งมุ่งสอนให้เด็กเป็นผู้ตั้งตนอยู่ในความเชื่อฟังของ "ผู้ปกครอง" ขนบธรรมเนียมประเพณี และคำสั่งของผู้บังคับบัญชาของตน เป็นต้น

จากข้างต้นย่อมเห็นได้อย่างชัดเจนถึงการเชื่อมโยงและการขยายความของคุณค่าในการเป็น "คนดี" ไปสู่คุณค่าของการเป็น "พลเมืองดี" อันเป็นคุณค่าที่ได้รับการจัดป้อนไปภายหลัง ซึ่งน่าจะมีความสำคัญและความเข้มข้นมากกว่าคุณค่าของ "คนดี" ที่ได้จัดป้อนไปก่อนนั้นหมายความว่า โดยเนื้อแท้แล้ว คุณค่าต่าง ๆ ที่จัดป้อนออกไปจากเนื้อหาแบบเรียน ย่อมมุ่งไปในประเด็นของการสร้าง "พลเมืองดี" เป็นหลัก และโดยความเป็นจริงแล้วในสังคมการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สังคมการเมืองที่กำลังปรับตัวเข้าสู่รูปแบบใหม่และสังคมการเมืองที่สถานภาพของผู้มีอำนาจในสังคมไม่ค่อยจะมีความมั่นคงและไม่ค่อยจะมีเสถียรภาพเช่นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว การสร้าง "พลเมืองดี" เพื่อมาสนับสนุนและรองรับสถานภาพของสังคมและราชบัลลังก์ ย่อมจะต้องมาก่อนอื่นใดทั้งสิ้น

อนึ่ง มีข้อที่น่าสังเกตว่า แม้ว่าวิชาทางด้านวิทยาศาสตร์ อันได้แก่วิชา "ศาสตร์" และคณิตศาสตร์ชั้นสูง รวมทั้งวิชาภาษาต่างประเทศคือ ภาษาอังกฤษที่มีการเรียนการสอนในช่วงนี้

จะมีได้มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับไม่ว่าจะโดยตรงหรือโดยอ้อมกับลักษณะการกล่อมเกลາทางการเมือง อันเป็นที่การศึกษาวิจัยนี้มุ่งจะสอบค้นดู ปรากฏให้เห็นในเนื้อหาแบบเรียนเล่มก็ตาม แต่โดยเนื้อแท้ของวิชาวิทยาศาสตร์แล้ว จะเน้นเรื่องของความเป็นจริงที่พิสูจน์ได้ด้วยเหตุผลและผลทางตรรกวิทยา ดังนั้นความสำคัญของวิชาด้านวิทยาศาสตร์ในขณะนั้นจึงน่าจะอยู่ที่ว่า วิชานี้จะไปช่วยจัดการและเปลี่ยนระบบความคิดความเชื่อแบบเดิมของคนไทยขณะนั้นให้เป็นระบบความคิดความเชื่อที่อิงอยู่บนหลักเหตุผลและความเป็นจริง เพื่อรองรับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทยขณะนั้น ซึ่งกำลังมุ่งไปสู่ความเป็นประเทศทันสมัย โดยอิทธิพลของทางตะวันตก และในส่วนของวิชาภาษาต่างประเทศ ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันกับวิชาวิทยาศาสตร์ ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่าวิชาภาษาต่างประเทศคือ วิชาภาษาอังกฤษนั้น จะเป็นขุมกำลังของผู้เรียนในการจะศึกษาค้นคว้าความรู้เพิ่มเติมได้ต่อไป และเมื่อศิลปวิทยาการต่าง ๆ นั้นถูกบันทึกไว้เป็นภาษาอังกฤษแล้ว การจะได้สิ่งเหล่านั้นเพื่อนำมาพัฒนาและปรับปรุงประเทศของตนได้ ก็ต้องด้วยโดยอาศัยภาษาอังกฤษเท่านั้น

จากที่กล่าวมาทั้งหมด อาจกล่าวโดยรวมความได้ว่า ลักษณะของการหล่อหลอมกล่อมเกลาทางการเมืองตามที่ปรากฏในเนื้อหาแบบเรียนหลวงในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น มีลักษณะของความเป็นระบบ มีความต่อเนื่อง และมีขั้นตอนที่ค่อนข้างเห็นได้อย่างชัดเจน กล่าวคือ การศึกษาในช่วง พ.ศ. 2414-2431 นั้นประเด็นของการหล่อหลอมกล่อมเกลาก็คือการมุ่งให้เด็กเป็นผู้ "อ่านออก-เขียนได้" ก่อน ซึ่งเป็นกระบวนการพื้นฐานของการหล่อหลอมกล่อมเกลาเพื่อจะเตรียมเด็กหรือสร้างเด็กให้มีความพร้อมที่จะรับเอาสิ่งที่จะดีดป้อนให้ในระดับต่อไป ส่วนการจัดการศึกษาในช่วง พ.ศ. 2431-2438 และ พ.ศ. 2438-2453 อันเป็น 2 ช่วงสุดท้ายก่อนสิ้นรัชกาลนั้น จะเห็นได้ชัดเจนถึงความเข้มข้นของการดีดป้อนคุณค่าหรือแนวความคิดทั้งทางสังคมและการเมืองให้กับเด็กนักเรียน ดังจะเห็นได้จากการเปิดและการบรรจุวิชาการใหม่ ๆ ลงไปในหลักสูตรการเรียนการสอนไม่ว่าจะเป็นวิชาภูมิศาสตร์ พงศาวดาร หรือวิชาจรรยา ซึ่งจากการพิจารณาเนื้อหาของแต่ละวิชาโดยสังเขปในตอนต้นนั้น ย่อมเป็นที่ยืนยันได้อย่างชัดเจนว่า ประเด็นของการอบรมสั่งสอนมิได้มุ่งไปเพื่อให้เด็กอ่านออก-เขียนได้เหมือนแต่ก่อนแล้ว แต่ประเด็นจะมุ่งไปในด้านของการหล่อหลอมกล่อมเกลารวมหรือผลิต "บุคคลที่พึงปรารถนา" ของสังคมมากกว่า ด้วยการดีดป้อนคุณค่าต่าง ๆ ทั้งทางสังคมและทางการเมืองให้กับเด็กนักเรียน ไม่ว่าจะเป็นประเด็นของการดีดป้อนแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐประชาชาติ

การขึ้นนำให้เด็กนักเรียนได้ตระหนักและรับรู้ถึงโครงสร้างและความสำคัญของอำนาจทาง
 การเมืองการปกครอง การขึ้นนำให้เด็กได้ตระหนักและรับรู้ถึงศูนย์กลางแห่งอำนาจ
 การเมือง การปลูกฝังให้เด็กเป็นผู้มีความจงรักภักดีต่อสถาบันชาติ และพระมหากษัตริย์ เป็นคัม
 กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ประเด็นของการอบรมสั่งสอน คือการมุ่งสร้าง "พลเมืองดี" ให้กับชาติ
 บ้านเมืองนั่นเอง ซึ่งประเด็นต่าง ๆ ที่เนื้อหาแบบเรียนหลวงได้สะท้อนออกมาให้เห็นดังกล่าว
 ช่างคัมนั้น จะได้หยิบยกไปพิจารณาวิเคราะห์โดยละเอียดในบทต่อไป.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย